

Foto: Konstantin Shmatov och Vladimir Vereshchagin

Historiska Nyheter

SPECIALNUMMER OM OLGA & INGEGERD • STATENS HISTORISKA MUSEUM 2004–2005 • PRIS 20 KR

Olga & Ingegerd – Vikingafurstinnor i öst • *Viking Princesses*

Innehållsförteckning/Contents

Inledning

INGEN TID I VÅR HISTORIA ÄR MER mytomspunnen än vikingatiden. En period som präglades av våldsam nordisk expansion på haven, längs Västeuropas och Grönlands kuster och längs Östeuropas floder. Vikingatiden från slutet av 700-talet till första hälften av 1000-talet var också gryningstid för det norra Europa vi känner idag, delat i två kultursfärer, en väst- och en östkristen.

De båda skandiviskättade furstinnorna och sedermera ortodoxa helgonen, Olga från Pskov och Ingegerd av Novgorod, har en intressant roll i denna brytningstids många kontakter mellan Skandinavien och Rus/Kievriket. Bilden de förmedlar om relationerna med de blivande östslaviska länderna ger en annan vinkel än den gängse, som brukar handla om handel och krigståg. Helgonens historia berättar om kvinnorna som viktiga kulturbärare och som kristendomens första budbärare i Rus.

Det senaste decenniets arkeologiska utgrävningar och forskning i de östslaviska länderna, Ryssland, Ukraina och Vitryssland/Belarus, har ökat vår kunskap betydligt om kontakterna över Östersjön. De viktigaste resultaten av dessa nya rön är att de kulturella kontakterna varit mer omfattande – med bl. a. skandinaver bosatta på fler än de platser vi tidigare känt till längs vattenvägarna i öst. Under decenniet efter Sovjetunionens sammanbrott har också en mängd experimentella vikingaskeppsfärder gjorts i vikingarnas spår från Östersjön till Svarta Havet. Resultatet av dessa färder pekar mot att vår vedertagna bild av nordbor som drar sina skepp mellan de ryska floderna måste revideras. Kanske färdades de framförallt om vintern, i slädar på de frusna floderna och sjösystemen, på samma sätt som varit vanligt vid tyngre transporter i inlandets Nordeuropa långt fram i modern tid?

Photo: ATA

Statens historiska museum, SHM har en lång tradition av kontakter österut. På bilden syns docenten vid SHM Ture J Arne (nummer två från höger, nedersta raden) vid en arkeologikonferens på Krim 1926. Arne deltog i flera viktiga arkeologiska utgrävningar i Ryssland och Sovjetunionen under 1910–1920-talen. På bilden syns också bl.a. direktören vid Vetenskapsakademin i Leningrad, Nikolaj Marr (mannen i grå kostym i mitten av nedre raden), en av de främsta forskarna inom arkeologi och filologi i det tidiga Sovjetunionen. Texten i bakgrunden lyder:

"HÄLSNING TILL ARKEOLOGIKONFERENSEN
FÖR ATT BYGGA FRAMTIDEN MÅSTE MAN KÄNNA TILL DET FÖRFLUTNA
VETENSKAPEN ÅT DET ARBETANDE FOLKET"

Samtidigt som en allt tydligare bild av ett flerspråkigt kulturområde i Nordeuropa för 1000 år sedan växer fram, är spåren efter detta gemensamma kulturarv mer hotat än kanske någon gång tidigare. Dagens situation på kulturarvsområdet är på flera platser i Östersjöområdet mycket svår, med omfattande plundring av forntida gravfält och illegal handel med fornminnen. Kulturarvet är aldrig givet på förhand. Det är något vi kontinuerligt måste skapa och vidmakthålla. Ett känt och omtyckt, eller i alla fall värderat kulturarv, har så mycket större möjlighet att bevaras än ett skydd baserat enbart på lagstiftning.

Vi hoppas att denna utställning skall bidra till ökat intresse och fördjupad kännedom om ett spännande förflutet vi alla delar. Det är också i detta sammanhang mycket glädjande att denna utställning är resultatet av ett flerårigt och mycket gott samarbete inte minst mellan Staraja Ladoga Museum, Ukrainas Vetenskapsakademi i Kiev, Sigtuna Museer, Svenska institutet och Historiska museet. Vi vill också uttrycka vårt varma tack till alla de ledande experter som med engagemang och kunskap gjort denna utställning och katalog möjlig.

Stockholm, 7 maj 2004

KRISTIAN BERG
Överintendent

OLA OLSSON
Projektledare/utställningsansvarig

Introduction

NO PERIOD IN OUR HISTORY IS surrounded by as much myth as the Viking Age. A period characterised by intense Scandinavian expansion by sea, along the coasts of western Europe and Greenland, and along the waterways of eastern Europe. The Viking Age encompassing the end of the 8th century to the mid 11th century was also the dawning age of northern Europe as we know it today, divided into the two cultural spheres of East and West Christianity.

The two princesses of Scandinavian ancestral line, and subsequently Orthodox saints, Olga from Pskov and Ingegerd of Novgorod, played an interesting role in this era of transition rich in contacts between Scandinavia and Rus/Kievan Rus. The picture they convey of relations with the embryonic east Slavic countries comes from a different perspective to that which prevails, and which usually involves trade and military actions. The history of these saints tells of women as important bearers of culture and initial heralds of Christianity in Rus.

The archaeological excavations and research of the last two decades in the east Slavic countries, Russia, Ukraine and Belarus, have greatly enhanced our knowledge of contacts across the Baltic Sea. The most important results of these new findings show that cultural contacts were more extensive with, for example, Scandinavians inhabiting more places along the waterways of the east than was previously known. During the decade since the collapse of the Soviet Union, numerous experimental Viking ship journeys have also been made in the wake of Viking travels from the Baltic to the Black Sea. Results from these journeys suggest the need to revise our established view of Northmen hauling their boats between Russian rivers. Perhaps they primarily travelled during winter, by sledge along the frozen rivers and lake systems, just as was common for transport of more heavy goods in the Northern European interior far into our modern age.

An increasingly clear picture of a multi-lingual cultural area in Northern Europe a thousand years ago is developing. At the same time, traces of this common cultural heritage are perhaps under greater threat than ever before. At several places in the Baltic Sea area, cultural heritage is currently under great strain, with wide-ranging plunder of ancient burial grounds and illegal trade in historic artefacts and remains. Cultural heritage is never given in advance. It is something we must continually create and maintain. A cultural heritage which is well known and popular, or at least esteemed, has much greater chance of being preserved than when protection is based purely on legislation.

Our hope is that this exhibition shall contribute to greater interest in and a deeper knowledge of the exciting past we all share. In this connection, it is immensely gratifying that this exhibition is the result of many years' highly fruitful collaboration, not least between Staraya Ladoga Museum, the National Academy of Sciences of Ukraine in Kiev, the Sigtuna Museums, the Swedish Institute and the Museum of National Antiquities/Historiska Museet in Sweden. We also wish to express heartfelt thanks to all those prominent experts who, with their commitment and knowledge, have made possible both exhibition and catalogue.

Stockholm, May 7, 2004

KRISTIAN BERG
Director general

OLA OLSSON
Project leader/Head of exhibition

The Museum of National Antiquities in Sweden (SHM) has a long tradition of contacts to the east. In the picture associate professor at the Museum Ture J Arne (second from right, lower row) at an archaeological conference in the Crimea 1926. Arne took part in several important archaeological excavations in Russia and the Soviet Union in the 1910s and 1920s. Amongst others in the picture is Nikolai Marr (dressed in grey suit, middle of lower row), head of the Leningrad Academy of Science, one of the early Soviet Union's foremost research experts within archaeology and philology. Background text states:

*"WELCOME TO THE CONFERENCE ON ARCHAEOLOGY
TO BUILD THE FUTURE THE PAST MUST BE KNOWN
SCIENCE TO THE WORKING PEOPLE"*

Öst- och västkyrkan och kristendomens spridning norrut

Margareta Attius Sohlman

På 300-talet efter Kristus hade Rom spelat ut sin roll som administrativt centrum i det romerska riket, och medelpunkten förskötts österut. Den nygrundade staden Konstantinopel (år 324) vid Bosporen blev metropol i öst, och ett *andra Rom* hade därmed skapats. Kejsaren Konstantin erkände officiellt den kristna kyrkan och lät även döpa sig på dödsbädden år 337.

År 395 var det kristna romarriket slutgiltigt delat i ett väst- och ett östromerskt rike, med två skilda administrationer och oftast även olika kejsare i den östra och västra rikshalvan. Språket var i väst latin och i öst grekiska. Den kristna kyrkan var ännu gemensam och följde den nicenska trosbekännelsen (stadfäst 381). Väst hade en dynamisk syn i trossatserna, medan öst ville bevara mystiken. Den heliga treenigheten, var och borde förbli, enligt östkyrkan, omöjlig att intellektuellt genomskåda. Här finns ursprunget till den spricka mellan det latinska och det bysantinska synsättet, som med tiden vidgades och slutligen ledde till den definitiva brytningen mellan de två kyrkorna. År 1054 bannlyste Västroms påve och Östroms patriark varandra och varandras kyrkor.

Det romerska imperiet delades i ett Östrom och ett Västrom år 395 efter kejsar Theodosius I's död. Huvudstad i det östromerska riket var Konstantinopel.

Following the death of Emperor Theodosius I, the Roman Empire was divided in AD 395 into East Rome and West Rome. Capital of the East Roman Empire was Constantinople.

Den tidiga missionsverksamheten

Redan under kyrkans äldsta tider bedrev både väst- och östkyrkan mission. Påven sände ut sina missionärer försedda med religiösa texter skrivna på latin. I den bysantinska världen var grekiskan det dominerande språket. Här fanns dock tidigt en tolerans mot olika folkspråk, och när de slaviska folken fick sina religiösa texter från Bysans, var de nedskrivna på slaviskt språk.

De första slaviska missionärerna var de två bröderna Konstantinos, vars munknamn blev Kyrillos och Methodios. De kom från Saloniki och var verksamma i Konstantinopel. På kejsarens befallning konstruerade dessa bröder ett slaviskt alfabet med utgångspunkt i det grekiska. Det nya alfabetet fick namnet det kyrilliska, och det språk de religiösa texterna nedtecknades på kallades kyrkslaviska.

Brödernas missionsverksamhet inleddes i början av 860-talet med en missionsresa till det Stormähriska riket, som hade slavisk befolkning.

Det är intressant att notera, att dessa slaviska missionsbröder idag hyllas av både den katolska och den ortodoxa kyrkan. De blev Mährens skyddshelgon, och de kom att kallas *slavernas apostlar*. De äras som de sista heliga i den odelade kyrkan, och påven Paulus II utnämnde dem för några år sedan till *Europas skyddshelgon*.

Man bör även komma ihåg, att under den första kristna tiden, när kyrkan ännu var odelad, striden inte stod mellan väst- och östkyrkan utan mellan kristendomen över huvud taget och hedendomen.

Kristendomens spridning i norr

I slutet av 800-talet hade Stormähren och Böhmen kristnats från Rom, trots Kyrillos' och Methodios' tidigare mission, medan Serbien och Bulgarien nu tillhörde den ortodoxa kyrkan. I slutet av 900-talet hade Polen kristnats från Rom, och år 988 var Kievriket ortodoxt kristet, förtäljer *Nestorskrönikan*.

Kristendomen spred sig sedan norrut till andra rusiska stammar. Redan i mitten av 1000-talet var klostret Valamo uppfört på en ö i Ladogasjön, och mot slutet av 1200-talet var den kristna tron och de första bysantinska religiösa texterna kända i nordligare delar av det rusiska riket. De två angränsande furstendömena Pskov och Polotsk kristnades kort efter Kievriket i början av 1000-talet.

Karelen var ett mycket vidsträckt och glesbefolkat område, som i väster gränsade till finska trakter och i öst och syd till Novgorodriket, som det även mer eller mindre officiellt löd under. Här gick inga skarpa gränser mellan öst och väst, och i början av den kristna tiden hörde en del av befolkningen till den ortodoxa kyrkan, medan andra åter kom att tidigt ingå i den västliga kyrkan. Kristnandet skedde ju inte över en natt, utan det var en mycket lång och långsam process, som ibland även råkade ut för olika långvariga bakslag. Samma förhållande gällde i sveamas rike. När kungen Olof Skötkonung lät döpa sig i Husaby källa år 1000, innebar det ingalunda att hela riket därmed var kristnat. Det skulle dröja långt in på 1100-talet, innan den processen var slutförd.

Rus kristnas

Nestorskrönikan beskriver på ett målande och ofta drastiskt sätt hur vikingar, vikingaättlingar och slaver blandades, gifte sig och gav upphov till nya släkten, som med tiden blev tämligen homogena. På så sätt uppkom efter blott

The East and West Church and the spread of Christianity northwards

Margareta Attius Sohlman

During the fourth century AD, Rome had played out its role as administrative centre in the Roman Empire, and the focal point of the empire shifted eastwards. The newly founded city of Constantinople (AD 324) on the Bosporus became an eastern metropole, thus forming a *second Rome*. The Emperor Constantine officially acknowledged Christianity and according to his own wishes was baptised on his deathbed in AD 337.

The Christian Roman Empire was finally split into an East and West Roman Empire in AD 395, with two separate administrations and also usually two different emperors for the eastern and western halves. The language in the West was Latin, in the East Greek. The Christian church was as yet united and followed the Confession of Nice (ratified AD 381). The view of Church dogma in the West was dynamic, while the East wished to retain greater mystery. According to the Eastern Church, the Holy Trinity was, and should always remain, beyond intellectual penetration. And it is here that the rift between Latin and Byzantine outlooks originated. In time the rift deepened and eventually led to a final break between the two churches. In 1054 the West Rome Pope and the East Rome Patriarch excommunicated one another and one another's churches.

Early missionary activities

Both the East and West Churches pursued missionary activities from the Church's earliest times. The Pope sent forth his missionaries bearing scripts in Latin. Greek dominated the Byzantine world, but there was early tolerance here towards regional languages, and when the Slavs received their religious texts from Byzantium they were in Slavic.

The first Slavic missionaries were the two brothers Constantine, as monks named Kyrillos (Cyril) and Methodios. They were from Thessaloniki and active in Constantinople. At the command of the Emperor, these brothers built up a Slavic alphabet based on Greek. It received the name Cyrillic, and the language of the religious texts was termed Church Slavonic.

The missionary activities of the brothers commenced in the early 860s with a mission to Great Moravia with a Slavic population.

It is interesting to note that these Slavic missionary brothers are nowadays paid homage to by both the Catholic and Orthodox Churches. They became the patron saints of Moravia and became known as the *Apostles of the Slavs*. They are honoured as the last saints of the undivided Church, and a few years ago were declared *patron saints of Europe* by Pope Paul II.

It should perhaps be recalled that during the first period of Christianity, when the Church was as yet undivided, the battle stood not between the East and West Churches, but rather between Christianity *per se* and the heathen world.

The spread of Christianity northwards

Despite the earlier mission of Kyrillos and Methodios, by the end of the 800s Great Moravia and Bohemia were Christianised from Rome, while Serbia and Bulgaria now belonged to the Orthodox Church. Poland was Christianised from Rome by the end of the 900s, and the Primary Chronicle relates that the principality of Kiev (Kiyv) became Orthodox Christian in AD 988.

Christianity then spread north from Kiev into other Rus tribes. By the middle of AD 1000, the monastery of Valamo was established on an island in Lake Lagoda, and at the end of the 1200s Christianity and the first Byzantine religious texts were known in northern

några generationer de s.k. ruserna, som befolkade landet närmast öster om Östersjön och som talade slaviskt språk och inte längre kunde något skandinaviskt tungomål.

I krönikan skildras även expressivt hur olika medlemmar inom en och samma familj tog till sig den nya kristna läran. Av beskrivningen förstår man, att kristnandet inte genomfördes en gång för alla vid ett och samma tillfälle.

Munken Nestor beskriver i sin krönika under året 987 hur fursten i Kiev, Vladimir, inhämtade upplysningar om olika religioner och hur han därefter, tillsammans med bojarerna (adelsmännen), beslöt att antaga den ortodoxa tron – med hänvisning till att farmor Olga (Helga/ Helena) från Pskov, "den visaste av alla människor" en gång gjorde detsamma.

Året därpå fortsatte Vladimir sina krigståg, denna gång ner till den grekiska staden Korsun. När han omringat och förstört staden, sände han bud till kejsarna Basileios och Konstantin, berättas vidare i Nestorskrönikan, hotade han att förgöra dem om han inte fick deras syster till maka. Han måste dock lova att döpa sig innan han kunde äkta henne.

"… Och jag hör att ni har en syster, som är jungfru och om ni inte låter mig äkta henne, så skall jag med er stad göra detsamma som jag har gjort med denna." Kejsarna sände ett bud med svaret: "Det höves icke kristna att låta giva sina kvinnor till äkta åt hedningar. Om du döper dig, får du henne, och du skall få det himmelska riket…" På detta svarade Vladimir: "Låt säga till era kejsare: Jag låter döpa mig, ty jag har redan före dessa dagar lärt känna er lag, och er tro är mig kär och er gudstjänst; det har de män som vi sänt ut berättat för mig."

Den helige furst Boris och Den helige furst Gleb, nordrysk ikon från 1600-talet. Karelska konstmuseet i Petrozavodsk, Ryssland.

Princes Boris and Gleb, venerable saints, 17th century north-Russian icon. Republic of Karelia Museum of Arts, Petrozavodsk, Russia. Umeå Bildmuseet.

Furst Vladimir fick så den bysantinska kejsarsystern Anna till maka – och dessutom "halva kungariket" skulle man kunna säga, eftersom han och Rus på detta sätt blev delaktig i det bysantinska riket. Tillbaka i Kiev lät han döpa allt sitt folk. Året var 988. Hädanefter måste Vladimir leva efter de kristna lagarna. Följaktligen tvingades han avstå från alla sina andra kvinnor. Hans tidigare hustru Rogned av Polotsk, som faktiskt också var kristen, sändes således hem igen och måste lämna sin son Jaroslav kvar i Kiev.

När Vladimir dog i sjukdom år 1015, efterlämnade han många söner, förutom Jaroslav även bl.a. Svjatopolk, Boris och Gleb. Hedningen Svjatopolk ville inte dela med sig av makten till sina kristnade bröder Boris och Gleb utan lät mörda dem utan att dessa gjorde något motstånd. Boris och Gleb blev efter denna händelse det ortodoxa ryska kyrkans första martyrer.

Den yngre brodern Jaroslav, som slutligen lyckades besegra Svjatopolk, blev i vuxen ålder den främste fursten under Kieveran. Han kallades "Jaroslav den vise", och under hans regeringstid infördes kristendomen slutgiltigt i riket. Han hade gift sig med Ingegerd (Irina, Anna), dotter till den svenske Olof Skötkonung.

Som ett tecken på att deras riken blivit kristnade och folken döpta, samt för att visa vördnad mot Gud lät furstarna i Kiev (Jaroslav den vise), i Novgorod och i Polotsk uppföra en katedral ungefär samtidigt (1030–1050-tal) i var sitt land. Alla katedralerna bar – och bär än idag – samma namn, *Sofiakatedralen* (Den Heliga Vishetens katedral) efter den bysantiska förebilden Hagia Sofia (från 532–537) i Konstantinopel.

Radziwillovskaja krönikan, den enda illuminerade ryska krönika som innehåller bilder på Olga.

The Radziwill Chronicle is the only illuminated Russian chronicle containing illustrations of Olga

Photo: Catharina Ingelman-Sundberg

Nestorskrönikan

Nestorskrönikan är den främsta källan till den äldsta östslaviska historien.

Den beskriver tiden från jordens skapelse fram till år 1113, och tyngdpunkten ligger på Rus' (Kievrikets, Fornryska rikets) uppkomst och kristnande.

Krönikan skrevs av munken Nestor, som levde i Grottklostret i Kiev.

Han var född år 1056, och de sista anteckningarna han gör i sin krönika är från år 1113.

Russian Primary Chronicle

The Russian Primary Chronicle is the primary source of older Russian history.

It describes the period from world creation up to AD 1113, emphasising the emergence and Christianising of the Rus.

It was written by the monk Nestor who lived in Kiev's Caves Monastery.

He was born in 1056 and his last chronicle notes are from 1113.

parts of Kievan Rus. The two bordering principalities of Pskov and Polotsk (Polatsk) were Christianised at the start of the eleventh century, shortly after the Christianising of the Kiev principality.

Karelia was a vast and thinly populated area which bordered on Finnish territory to the west and the principality of Novgorod to the east and south; being more or less under official control of the latter. There were no sharp boundaries here between east and west, and at the start of the Christian period, part of the population belonged to the Orthodox Church while others returned early on to the West Church. Christianisation did not of course take place overnight, but rather was quite a long, slow process which occasionally encountered various lengthy setbacks. This was also the case for the kingdom of Svea (part of modern-day Sweden). When the king Olof Skötkonung was baptised at Husaby source in AD 1000, this in no way meant that the whole kingdom was thus Christian. That process was not completed until the 12th century was well advanced.

Christianising of Rus

The *Primary Chronicle* describes in a vivid and often forceful manner the intermingling of Vikings, Viking descendants and Slavs, their intermarrying and the development of new generations which in time became more or less homogenous. In this way, a people called the Rus arose after a few generations and populated the countryside directly to the east of the Baltic Sea. They spoke Slavic, and were no longer able to speak any Scandinavian tongue.

The Chronicle also expressively depicts how various members of one and the same family took in the new Christian teachings. We can understand from the description that this Christianising did not take place irrevocably and at one and the same time.

The monk Nestor describes in his Chronicle for AD 987 how Vladimir, prince of the Kiev principality, gathered knowledge of the various religions and thereupon, together with the boyars (aristocrats), decided to adopt Orthodox beliefs; referring to the fact that his paternal grandmother, Olga (Helga/Helena), from Pskov "the wisest of all people" had once done the same.

The following year Vladimir continued his military expeditions, this time to the Greek city of Kherson. After surrounding and sacking Kherson, he sent, according to the Chronicle, message to the emperors Basil and Constantine threatening them with death should he not be given their sister as wife. However, before she became his spouse he must be baptised.

In this way, Prince Vladimir gained the hand of an imperial sister of Byzantium – and furthermore "half the kingdom", since he and the principality of Kiev became in this way implicated in the Byzantine Empire. He then had all his people in Kiev baptised. The year was 988. Vladimir must henceforth follow Christian law. He is thereby obliged to forgo all his other women. His former wife, Rogned of Polotsk, who in fact was Christian herself, was thus sent back home and required to leave her son Yaroslav in Kiev.

When Vladimir died of illness in 1015, he left many sons. These included Yaroslav, as well as Svyatopolk, Boris and Gleb. The heathen Svyatopolk had no wish to share power with his Christian brothers Boris and Gleb and had them put to death, without their resisting. Following this event, Boris and Gleb became the first martyrs of Russian Orthodox church.

The younger brother, Yaroslav, finally succeeded in overcoming Svyatopolk and as an adult became the foremost prince of the Kiev era. He was entitled Yaroslav the Wise, and during his reign Christianity was conclusively established in the principality. He wedded Ingegerd (Irina/Anna), daughter of the Swede Olof Skötkonung.

The princes of Kiev (Yaroslav the Wise), Novgorod and Polotsk wished to show that their principalities had been Christianised and their people baptised; and to show veneration to God they built cathedrals around the same time (AD 1030–1050) in each respective realm. The cathedrals were given, and still retain, the same name Sofia Cathedral (Cathedral of the Holy Wisdom) as their Byzantine forerunner, Hagia Sofia (from 532–537), in Constantinople.

Gotländska minnen av vikingars färder i österled

Margareta Attius Sohlman

De vikingar som återvände hem efter sina färder i österled medförde förutom föremål även nya intryck och idéer. I vikingagravar, främst på Gotland, har svenska arkeologer funnit små glaserade keramikägg, förmodligen av sydrusisk härkomst. De är från 1000-talet och har bysantinskt ursprung. Det rör sig om s.k. uppståndelseägg. Dessutom har arkeologerna också funnit vanliga hönsäggskal i vikingagravar, vilket skulle kunna visa på att vikingarna tagit efter den rusiska seden att lägga ner uppståndelseägg i sina dödas gravar.

Uppståndelseägg, troligen från södra Rus, har funnits i vikingagravar i Alva socken, Gotland samt i Sigtuna.

Resurrection egg, probably from southern Rus. Such eggs have been found in Viking graves in Alva parish, Gotland, and Sigtuna.

Photo: SHM

Photo: Lennart Karlsson

Manligt helgon avbildat med martyrkors i handen, 1150-tal, Garda kyrka, Gotland.

Male saint depicted holding martyr's cross, 1150s, Garda church, Gotland.

Bysantinska silvermynt finns i mycket stor mängd på Gotland, och det främsta fyndet är från Ocksarve. Troligen var det en viking, som uppehöll sig i Konstantinopel vid samma tid som den norske kungen Harald Hårdråde, som tog med sig denna skatt, präglad under förra hälften av 1000-talet.

Flera korshängen av bysantinskt ursprung från 1000- och 1100-talet har också påträffats.

Handeln var livlig mellan Gotland och Novgorod (Holmgård/Gorodisjtje). De gotländska köpmännen besökte Novgorod ofta och under långa perioder, och de lät inrätta en handelsgård med egen kyrka, St Olof, troligen så tidigt som i slutet av 1000-talet. Därför har vissa forskare framkastat hypotesen, att Gotlands första kyrka kanske rent av låg i Novgorod och inte på Gotland. Omvänt besökte rusiska köpmän Gotland på sina tidiga handelsresor. De hade egen handelsgård, och i Visby finns rester av en ortodox kyrka. Det finns uppgifter som talar för att Gotland faktiskt kan ha påverkats av ortodox tro vid tiden för kristnandet av ön, i början av 1100-talet. Gotland låg rätt isolerat från det svenska fastlandet – och eftersträvade att behålla en sådan position. Det var först på 1160-talet som ön blev del i Linköpings stift och på så sätt inlemmades i den romersk-katolska administrationen.

De gotländska köpmännen imponerades storligen av Novgorods magnifika kyrkor och deras bildprakt. Flera svenska forskare håller det förtroligt att gotlänningarna förde med sig hem från Novgorod rusiska konstnärer och ikonmålare, som hade skolats i Bysans, eller grekiska konstnärer som var verksamma i Novgorod. Målningarna i de tre äldsta gotländska träkyrkorna i Dalhem, Sundre och Eke visar sådana spår.

Vi finner många rusiska avtryck på Gotland från 1100-talets början, speciellt i den södra delen. Dessa trakter påverkades mer än övriga Norden av den högtstående bysantinska kulturen, som härskade på andra sidan havet. Kyrkorna med sina interiörer utgör ypperliga bevis på detta.

Bl.a. muralmålningarna i stenkyrkorna Källunge, Mästerby och Garda uppvisar tydlig bysantinsk ikonografi.

Photo: G. Tegnér/SHM

Hängsmycke i guld, 1100-talet, Vallstena socken, Gotland.

Gold pendant, 12th century, Vallstena parish, Gotland.

Testimony from Gotland island of Viking journeys east

Margareta Attius Sohlman

Those vikings returning home after their journeys eastwards brought with them not only objects but also new impressions and ideas. Small glazed ceramic eggs, probably deriving from southern Rus, have been found by Swedish archaeologists in Viking graves chiefly on the Swedish Baltic Sea island of Gotland. These are from the 11th century and are of Byzantine origin. They are termed "resurrection eggs". Archaeologists have also found ordinary chicken egg shells in Viking graves, which perhaps shows that the Vikings adopted the Rus people's custom of placing resurrection eggs in the graves of their dead.

Byzantine silver coins have been found in very large quantities on Gotland, the foremost discovery being at Ocksarve. This treasure – minted in the first half of the 11th century – was probably brought back by a Viking who stayed in Constantinople at the same time as Norwegian king Harald Hardraade.

Several cross pendants of Byzantine origin from the 11th and 12th centuries were also found.

Trade between Gotland and Novgorod was lively. Merchants from Gotland visited Novgorod frequently and for long periods, and perhaps as early as the end of the 11th century they established a trading centre with its own church of St Olof. Thus some researchers have launched the hypothesis that the first Gotland church was perhaps to be found not on Gotland but indeed in Novgorod. In converse, merchants from Rus visited Gotland on their early trading journeys. They established their own trading centre, while the Gotland town of Visby has remains of an Orthodox church. There is evidence suggesting that the island can in fact have been influenced by Orthodox beliefs when it was Christianised in the early 12th century. It was quite isolated from the Swedish mainland, and strove to maintain such a position. It was not until the 1160s that the island became part of the mainland bishopric of Linköping, and in this way was incorporated into the administration of the Roman Catholic church.

The merchants of Gotland were greatly impressed by Novgorod's (Holmgård/Gorodishche) magnificent churches and their illustrative splendour. Several Swedish researchers consider it likely that Gotlanders brought back with them from Novgorod artists and icon painters from Rus schooled in Byzantium, or Greek artists working in Novgorod. Such traces can be found in paintings from the three oldest timber churches on Gotland at Dalhem, Sundre and Eke.

Many tracies from Rus from the early 12th century can be found on Gotland, particularly in its southern half. More than the rest of Scandinavia, this region was influenced by the advanced Byzantine culture which prevailed across the sea. The churches and their interiors supply first-rate proof of this. Among others, the mural paintings of the stone churches of Källunge, Mästerby and Garda display marked Byzantine iconography.

Kristna kvinnor i 900- och 1100-talets Polotsk

Margareta Attius Sohlman

Nestorskrönikan nämner Polotsk för första gången under året 862. Man kan där läsa: "Och Rurik tog makten och förlänade åt sina män olika städer – en fick Polotsk, en Rostov och en annan Beloozero. I dessa städer är varjagerna (dvs vikingarna) inflyttare, medan de ursprungliga invånarna i Novgorod var slaver, i Polotsk krivitjer, i Rostov merer, i Beloozero vepser, i Murom muroma; och över dem alla härskade Rurik."

En av vikingarnas viktigare färdvägar i österled gick från Östersjön in i Rigabukten och vidare längs Daugavafloden (Dvina/Dzvina/Düna). Där fanns staden Polotsk, strategiskt belägen. Tämligen snart blev Polotsk med omkringliggande område ett självständigt furstendöme med nära kontakter med såväl Novgorod som Kiev.

I Polotsk regerade varjagen Rogvolod (Ragnvald), samtidigt som Vladimir var storfurste i Kiev. Vladimir var omättlig när det gällde kvinnor, förmäler gamle Nestor, och nu eftertraktade han Rogvolods dotter Rogned (Ragnhed). Hon avvisade dock hans begäran att få henne till maka. Därför anföll Vladimir Polotsk, våldtog Rogned inför hennes skräckslagna föräldrar och lät mörda både Rogvolod och dennes två söner.

Vladimir förde med sig Rogned till Kiev, där hon födde honom två döttrar och fyra söner, av vilka Jaroslav med tiden blev regent i Kiev och fick epitetet "den vise". När Vladimir hade döpts år 988 och äktat de bysantinska kejsarbrödernas syster Anna (död 1011), måste han leva efter kristna regler som inte tillät ens en furste att ha flera kvinnor. Därför försköt han Rogned. Hon, som vid denna tid var kristnad och i dopet fått namnet Anastasija, återvände till Polotskriket. Där slog hon sig ner och uppförde det första klostret i hela det västra slaviska området. Hon levde där som nunna ända till sin död år 1000.

Närmare hundra år efter Rogneds/Anastasijas bortgång verkade en annan framstående kristen kvinna i Polotsk. Det var den heliga Efrosinija, av furstlig ätt (1101–1173). Hon grundade mycket tidigt ett kloster, som blev både ett andligt och kulturellt vitryskt centrum. Där inrymdes bibliotek och skola, samt ikon- och guldsmedsverkstad. Hon var den första slaviska kvinna som kanoniserades, och hon tillbeds idag som det förstа vitryska helgonet. I Polotsks utkant kan man än idag besöka Efrosinijas lilla klosterkyrka "Spasayskaja tsarkva". I det svaga ljuset därinne lyser underbara väggmålningar i sina ursprungliga färger. Här har inga hårdhänta konservatorer varit framme. Dock syns tydliga spår från nyare tiders klåfingriga besökare.

Kristus Allhärskaren, detalj ur Deisis. Muralmålning, mitten av 1100-talet, Spasayskaja tsarkva, Polotsk. Klottrare från senare århundraden har satt sina märken.

Christ the Lord, Deisis detail. Mid-12th century mural painting, Spasayskaya Tsarkva, Polotsk. Graffiti from later centuries has left its mark.

Lästips / Further reading

- Attius Sohlman, Margareta, *Tro och tanke i Europas mitt – brytpunkter och gränsöverskridanden*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2001.
- Attius Sohlman, Margareta, *Bokstavens makt över slaviska världar*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1994.
- *Nestorskrönikan*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1998.
- Lagerlöf, Erland, *Gotland och Bysans*. Ödins Förlag AB 1999.
- Larsson, Mats G, *Väringar. Nordbor hos kejsaren i Miklagård*. Atlantis Stockholm 1991.
- Larsson, Mats G, *Rusernas rike. Nordborna och Rysslands födelse*. Atlantis Stockholm 1993.
- Linnér, Sture, *Bysantinsk kulturhistoria*. Norstedts, Stockholm 1994.
- Piltz, Elisabeth, *Det levande Bysans*. Natur och Kultur Stockholm 1997.
- Svahnström, Gunnar, *Rysk konst från Vladimir den helige till Ivan den förskräcklige 1000–1550*. Ödins Förlag AB, Visby 1993.

Christian women in 10th and 12th century Polotsk

Margareta Attius Sohlman

Polotsk (Polatsk) is first mentioned in the *Primary Chronicle* in AD 862. Here it is said: "Rurik assumed the sole authority. He assigned cities to his followers, Polotsk to one, Rostov to another, and to another Beloozero. In these cities there are thus Varangian (Viking) colonists, but the first settlers were, in Novgorod Slavs; in Polotsk, Krivichians; at Beloozero, Ves; in Rostov, Merians; and in Murom, Muromians. Rurik had dominion over all these districts."

One of the more important eastern routes taken by the Vikings went from the Baltic Sea into the Gulf of Riga and up the Western Dvina river (Daugava). Here the city of Polotsk was strategically situated. This city and its surrounding district quite rapidly became an independent principality, having close contact with both Novgorod and Kiev.

The Varangian Rogvolod (Ragnvald) ruled in Polotsk, while at the same time Vladimir was Grand Prince of Kiev. The ageing Nestor tells of Vladimir's insatiable appetite for women, and now his eye was on Rogvolod's daughter Rogned (Ragnhed). She however rejected his request of her as spouse. Hence Vladimir attacked Polotsk, raped Rogned in front of her horror-stricken parents, and had Rogvolod and his two sons put to death.

Vladimir brought Rogned with him to Kiev where she bore him two daughters and four sons, of which Yaroslav eventually became regent of Kiev and received the epithet "the Wise". After being baptised in year 988, he took Anna, sister to the brother rulers of the Byzantine empire, as his spouse and was obliged to live according to Christian law, which did not permit even a prince to have several women. Thus he cast aside Rogned. She had been Christianised at this time, had received the name Anastasia, and returned to the principality of Polotsk. She settled there and established the first nunnery in the west Slavic territory. She lived here until her death in AD 1000.

Almost a century later another eminent Christian woman was active in Polotsk. This was Saint Evfrosinia (AD 1101–1173), of royal line. Early on she founded a nunnery which became both a spiritual and cultural centre in Belarus. It included a library, school, and workshops for icon-making and smithing of gold. She was the first Slavic woman to be canonised and is prayed to in modern times as the first saint of Belarus. Evfrosinia's small monastery church "Spasayskaya tsarkva" can still be seen on the outskirts of Polotsk. Through the pale light of the interior gleam wonderful mural paintings in their original colours. No signs of the activities of heavy-handed restorers. Clear signs, however, of the itchy fingers of contemporary visitors.

Translation note: quotes from the *Russian Primary Chronicle* are taken from a translation of the *Laurentian Text of the Russian Primary Chronicle* by S.H. Cross and O.P. Sherbowitz-Wetzor, Mediaeval Academy of America 1953.

Margareta Attius Sohlman är forskare i slavisk kulturhistoria med fokus på möten mellan den östliga och den västliga kulturtraditionen. Hon har skrivit böcker om bl.a. ikonens värld, slaviskt boktryck och det västeuropeiska intresset för det medeltida Ryssland.

Margareta Attius Sohlman conducts research into Slavic cultural history with focus on the meeting between eastern and western cultural traditions. Subjects for her books include the world of the icon, Slavic book printing, and western European interest in medieval Russia.

Olga: hämnerska och helgon

Elisabeth Löfstrand

"Du övergav avgudadyrkans förvillelse och följde Kristus, den odödlige brudgummen, o, du gudomligt visa Olga, du som fröjdar dig i Hans boningar, bed ständigt för dem som i tro och kärlek aktar ditt minne."

Så sjunger man i den ryska ortodoxa kyrkan varje år den 24 juli, då furstinnan Olgas (Helga/Helena) minne firas – Olga som bland helgonen har rangen av "den apostlalika". Hon var Rus (Kievrikets, Fornryska rikets) första kristna härskare, och liksom apostlarna spred hon det kristna budskapet bland hedningarna.

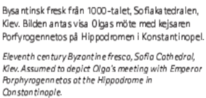
Olgas biografi är ett åskådligt exempel på det normskifte som den kristna läran förde med sig.

Hon var troligen född i trakten av Pskov (nära dagens Estland) omkring 890. Här går en av vattenvägarna som förband Skandinavien med det Bysantinska riket, och man tror att hon var född i en stormannafamilj av nordisk härkomst. Namnet Olga är en förryskning av det nordiska Helga. Den ryska Nestorskrönikan berättar att Kievs furste Igor – son till Rurik – år 903 tog hennes till sin hustru.

Nästa gång Olga nämns i krönikan har det gått 42 år, och hon är nybliven änka. Igor har blivit dödad under en hårdhänt skatteindrivning hos folkstammen derevljanerna. Det är nu Olgas uppgift att hämnas sin makes död, och hon går grundligt till väga. Hennes eftermäle är att hon är "den visaste" men även "den listigaste av kvinnor". Derevljanerna, som naturligtvis är medvetna om blodshämndens krav men missbedömer Olgas kapacitet, går gång på gång i hennes fällor. Deras uträkning är att de ska oskadliggöra Olga genom att gifta bort henne med deras egen furste Mal, och de skickar tjugo av sina yppersta män för att framföra frieriet. Olga gör god min och gör upp med männen att de dagen därpå ska komma till henne i palatset. På hennes uppmaning säger de: "Vi rider inte till häst, vi går inte till fots, utan bär oss i vår båt." Väl framme på palatsgården kastas de tillsammans med båten i en stor grop och blir levande begravna.

Photo: Konstantin Shmatov and Vladimir Vereshchagin

Bysantinsk fresk från 1000-talet, Sofiakatedralen, Kiev. Bilden antas visa Olgas möte med kejsaren Porfyrogennetos på Hippodromen i Konstantinopel.

Eleventh century Byzantine fresco, Sofia Cathedral, Kiev. Assumed to depict Olga's meeting with Emperor Porphyrogennetos at the Hippodrome in Constantinople.

Här har man sett ett bevis för Olgas nordiska härkomst. Olga iscensätter en parodi på båtbegravning, en sed som var känd från Skandinavien.

Nästa grupp av sändebud möter ett liknande öde. De erbjuds ett bastubad innan Olga ska ta emot dem. Så befaller hon att dörren skall låsas och att bastun ska antändas från dörren. "Och där brann de alla inne."

Olga låtsas nu acceptera frieriet men begär att först få gråta vid sin mans grav. Hon vill också att gravöl ska hållas och ber derevljanerna brygga mycket mjöd "i staden där ni dräpte min man". Under gravölet håller sig Olgas män nyktra men ser till att derevljanerna blir ordentligt druckna. Festen slutar med ett blodbad på femtusen derevljaner.

Året därpå, år 946, drar Olga och hennes son Svjatoslav ut i härtåg mot derevljanerna. Dessa har nu förstått vem de har att göra med och förskansar sig i sin huvudstad, som utsätts för en lång och plågsam belägring. När ett år har gått måste de innestängda sätta tro

Photo: Konstantin Shmatov and Vladimir Vereshchagin

Bysantinsk fresk från 1000-talet, Sofiakatedralen, Kiev. Antas visa furstinnan Olga.

Byzantine fresco from 11th century, Sofia Cathedral, Kiev. Assumed to depict princess Olga.

till Olgas ord: ”Jag vill inte hämnas mer – jag vill endast ta lätt skatt av er. Nu har ni varken honung eller pälsverk, ge mig från varje gård tre duvor och tre sparvar.” Derevljanerna blir glada och villfar hennes begäran. Men i kvällningen låter Olga binda brinnande fnöske vid fåglarnas ben och släpper dem. ”Och duvorna och sparvarna flög till sina nästen, duvorna till duvslagen och sparvarna under taksparrarna; och så antändes duvslagen, förrådsbodarna, ladorna och höskullarna, och det fanns inte en gård där det inte brann.” Människorna flydde ut ur staden. En del blev ihjälslagna, andra togs som trälar och resten fick stanna kvar för att betala skatt.

Igors död var nu hämnad. Samhällets hederskodex hade följts på ett exemplariskt sätt. Nestorskrönikans nedtecknare berättar om dessa händelser nyktert och sakligt, utan kommentarer.

Olga, som styrde riket i egenskap av förmyndare för sonen Svjatoslav, blev nu en klok härskarinna. Hon fixerade en bestämd skatt med fasta uppbördstider i stället för som tidigare indrivning genom rov och plundring. ”Som husfrun i ett stort hushåll ansvarade hon för allt och alla”.

År 955 kom vändpunkten i Olgas liv: hon mottog det kristna dopet i Konstantinopel under namnet Helena. Det är i ljuset av denna händelse som vi ska se den underström av gillande som trots allt färgar Nestors hela framställning om Olga. Skildringen av vistelsen i Konstantinopel är nog något förskönad: Olga gör genom sin fägring och klokhet ett så djupt intryck på kejsaren Konstantin Porfyrogennetos att han vill gifta sig med henne. Vid det här laget bör Olga ha varit drygt sextio år! Hon avböjer frieriet på ett mycket finkänsligt sätt: hon ber kejsaren stå som gudfar vid dopet. Och sedan är allt för sent – i östkyrkan räknas gudföräldrar som nära släktingar och äktenskap är därför omöjligt.

Det var patriarken själv som döpte Olga, vilket får ses som en stor ära och som ett tecken på respekt för härskarinnan från det okända landet i norr. Patriarken undervisade henne om bön, fasta, barmhärtighet och ett rent leverne. Enligt Olgas helgonberättelse stod hon ”med sänkt huvud och liksom en svamp sög hon i sig hans ord”. Från och med nu är hennes uppgift att följa de kristna barmhärtighetsidealen.

På vägen hem till Kiev lät Olga vräka bort avgudabilder och ställa upp stenkors, vid vilka ”till hedningarnas lärdom många under skedde”. Men till Olgas stora sorg förblev hennes son Svjatoslav en enveten hedning. ”Huru skall jag ensam ta emot en annan lag? Min hird skall skratta åt mig”, genmälde han sin mor. Det kom att bli Olgas sonson Vladimir som år 988 införde kristendomen i det ryska riket.

Den heliga Olga dog den 11 juli (enligt vår nuvarande tideräkning 24 juli) år 969. ”Och hon var förebådare för ett kristet land, liksom morgonstjärnan är för solen och liksom gryningen för ljuset.”

Citaten är hämtade ur *Nestorskrönikan* (i översättning av Gabriella Oxenstierna) och ur den heliga Olgas helgonberättelse.

Helgon i den ortodoxa kyrkan

Helgon spelar en viktig roll i det ortodoxa fromhetslivet. Ett helgon är en död man eller kvinna som framlevt ett rättfärdigt liv och ståndaktigt försvarat de kristna idealen och därför särskilt vördas av kyrkan. Helgonen frambär de troendes böner till Gud och ger dem större kraft. Man tillber alltså inte ett helgon – helgonet är en förmedlare och kan på så sätt uppfattas som en god vän, en närstående, som lyssnar på dina böner och bär dem vidare.

Varje dag under året firar kyrkan minnet av ett stort antal helgon. Deras namn är införda i tolv månadsböcker. Här finns levnadsbeskrivningar och hymntexter. Kyrkan har inte möjlighet att uppmärksamma alla helgon i lika mån. Exempelvis intar den heliga Olga (Helga/Helena) en framträdande plats medan den heliga Annas (Ingegerd/Irina) plats är mera blygsam. Men till bådas ära har hymner diktats. För en stor mängd helgon har man gemensamma texter.

Varje människa som döpts i den ortodoxa kyrkan är uppkallad efter ett helgon. Därför har större delen av den

Olgafresk från Moskva.
Olga fresco from Moscow.

Olga: avenger and Saint

Elisabeth Löfstrand

You did prevail over graven images and followed Christ, the eternal Bridegroom, O most divine wise Olga, rejoicing in His Kingdom, pray ever for those who with faith and love do cherish thy memory.

This prayer is sung in the Russian Orthodox Church each year on July 24 in princess Olga's (Helga/Helena) memory – Olga who among saints has the rank of equal-to-the-apostles. She was the first Christian ruler of the principality of Kiev and as with the apostles spread the Christian message among heathens.

The biography of Olga represents a clear example of the change in norms brought by Christian teaching.

She was most likely born near Pskov (close to modern Estonia) around AD 890. One of the waterways linking Scandinavia with the Byzantine Empire flows by, and the belief is that she was born into a distinguished family of Nordic stock. The name Olga is a russification of Nordic Helga. The *Russian Primary Chronicle* tells how Igor, prince of Kiev, son of Rurik, took her for his spouse in year 903.

She is not mentioned in the Chronicle again until 42 years later, then as recent widow. Igor had been killed during heavy-handed tribute collection among the Derevlian people. It is now her task to avenge her husband's death, and this she does in thoroughgoing manner. Her posthumous reputation is not only that of "wisest" but also "most cunning" of women. The Derevlians are of course aware of the demands set by blood feud, but misjudge the capacity of Olga, repeatedly falling into her traps. They calculate rendering Olga harmless by marrying her off to their own prince Mal, and they send 20 of their best men to announce the offer of marriage. Olga keeps face and agrees with the men that the following day they are to come to her in the palace. Urged by her, they say: "We will not ride on horses, nor go on foot; carry us in our boat." On reaching the palace courtyard they and their boat are together pitched into a large pit to be buried alive.

Here proof has been presented of the Nordic origins of Olga. She stages a parody of a boat burial, a custom known from Scandinavia.

The next group of messengers meet a similar fate. They are offered to bathe in a bath-house prior to audience with Olga. She then commands that the door be locked and the bath-house be set alight at the door. "So the Derevlians all burned to death."

Olga then pretended to accept the marriage proposal, but requests first to weep at her husband's grave. She also wishes for a funeral feast and requests that the Derevlians brew quantities of mead "in the city where you killed my husband". Olga's men remain sober at the feast while the Derevlians get thoroughly drunk. It ends with a bloodbath of 5,000 Derevlians.

The following year, AD 946, Olga and her son Svyatoslav launch a force against the Derevlians. The latter now realise who they are dealing with and entrench themselves in their main city, which suffers a long and harrowing siege. After a year, those inside are obliged to believe Olga's word when she says: "I do not desire further revenge." She tells them they have neither honey nor furs, "(But) give me three pigeons […] and three sparrows from each house." The Derevlians rejoice and grant her request. But at dusk Olga had burning tinder bound to the birds' legs, and then released them. "And the birds flew to their nests, the pigeons to their cotes, and the sparrows under the eaves; whereupon the dovecotes, the coops, the porches and the haymows were set on fire." No house was spared from fire. People fled from the city. Some were beaten to death, others were taken into slavery, while those remaining had to stay and pay tribute.

The death of Igor was now avenged. Society's code of honour had been followed in exemplary manner. The scribes of the *Primary Chronicle* relate these events soberly and in matter-of-fact manner, without comment.

Olga now governed the principality as regent to her young son Svyatoslav, and became a wise ruler. She settled a specific taxation with fixed levy periods instead of the previous collection by pillage and plunder. "As housekeeper to a large household she was responsible for everything and everyone."

The turning point in Olga's life came in AD 955: she received Christian baptism in Constantinople in the name of Helena. It is in the light of this event we are to see the under-current of approval which embroiders, despite all, the account given by the *Primary Chronicle* of Olga. The description of her stay in Constantinople is told in somewhat glowing terms: through her comeliness and wisdom, Olga makes such a deep impression on the emperor Constantine Porphyrogenitus that he wishes to marry her. By this time she must have been around 60 years old! She turns down his hand in extremely tactful fashion: requesting him to be godfather at her baptism. Whereupon she is lost to him – godfathers are counted as close relatives in the East Church, making marriage impossible.

Olga was baptised by the Patriarch himself, which must be seen as a great honour and sign of respect for the ruler from the unknown lands of the north. The patriarch schooled her in prayer, fasting, almsgiving and in the maintenance of chastity. According to the biography of Olga, she "bowed her head, and like a sponge absorbing water, she eagerly drank in his teachings". From this point on her task was to follow the Christian ideal of compassion.

On the journey back to Kiev, Olga had craven images dashed asunder and stone crosses raised. "To the enlightenment of the heathens many miracles took place," at these crosses. To Olga's great sorrow, however, her son Svyatoslav remained an unyielding heathen. "How shall I alone accept another faith? My followers will laugh at that", he responded to his mother. And it was to be Olga's grandson Vladimir who in AD 988 brought Christianity to the kingdom of Russia.

The blessed Olga died on July 11 (new calendar July 24) year 969. "Olga was the precursor of the Christian land, even as the day-spring precedes the sun and as the dawn precedes the day."

Quotes from the *Russian Primary Chronicle* are taken from a translation of the *Laurentian Text of the Russian Primary Chronicle* by S. H. Cross and O. P. Sherbowitz-Wetzor, Mediaeval Academy of America 1953.

Foto: Ola Olsson

Olgamosaik från tunnelbanan i Kiev.
Olga mosaic from Kiev metro system.

ryska namnskatten hämtats från Bysans, dvs det östromerska riket. De grekiska martyrerna och asketerna från de första århundradena utgör den största gruppen heliga både i den ryska och grekiska kyrkan. Rus kristnades från Bysans i slutet av 900-talet, och de inhemska helgonen var länge relativt få.

De gamla hedniska namnen trängdes alltså ut och bara ett fåtal blev kvar. Olga är dock känd under sitt gamla namn – som är skandinaviskt – och inte under sitt dopnamn Helena. Ingegerd vördas däremot under sitt nunnenamn Anna. Dessutom hade hon ytterligare ett kristet namn, Irina.

I det förrevolutionära Ryssland brukade ett nyfött barn få namn efter ett helgon som firades på dess födelsedag, eller på en dag strax före eller efter. Det var sedan helgondagen man firade i familjen med fester och presenter – det var bandet till himlen som var det viktiga. I dagens Ryssland firar man födelsedag precis som i Sverige, även om namnsdagsfirandet med det ökade intresset för kyrkan upplever en renässans.

En ortodoxt troende brukar ha en ikon av sitt helgon och be framför den. Ikonen är målad efter fasta principer vad gäller detaljer i klädedräkten och andra attribut. Den heliga Olga framställs i furstinnemantel och med ett kors, skriftrulle eller en miniatyrkyrka i handen. Den heliga Anna avbildas i nunnedräkt och hon håller i en skriftrulle.

För att någon ska bli vördad som helgon räcker det inte med ett rättfärdigt och fromt leverne. Kyrkan måste tillerkänna den döda denna status, och för detta krävs en speciell process som i den ortodoxa kyrkan är mindre formaliserad än i den katolska. Före ryska revolutionen var "under vid graven" ett oeftergivligt krav. När biskopen i ett stift underrättades om sådana händelser inkrävde han tillförlitliga rapporter, och på grundval av dessa beslöts att denna man eller kvinna skulle firas med en gudstjänst på sin dödsdag eller den dag då man tog upp relikerna ur graven. För detta ändamål måste man författa speciella hymntexter, en levnadsbeskrivning och måla en ikon. Själva kanoniseringen bestod i att man på utsatt dag höll en högtidlig gudstjänst i den kyrka där det nya helgonet hade sin gravplats eller i närheten därav. Nu firades helgonet lokalt, men i vissa fall beslutade patriarken eller Synoden att hela ryska kyrkan skulle införa denna fest.

Under sovjettiden var den ryska kyrkan berövad rätten att kanonisera nya helgon. Efter 1990 har kyrkan dock fått flera nya helgon, varav de mest spektakulära är den sista ryska kejsarfamiljen som kollektivt led martyrdöden i Ural 1918.

Både den heliga Olga och den heliga Anna hör till den ryska kyrkans tidigaste helgon. Olgas kvarlevor, som enligt vittnesmål var oförgängliga, försvann under mongolernas angrepp på Kiev på 1200-talet. Två platser gör anspråk på att hysa den heliga Annas (Ingegerds) reliker: Sofiakatedralen i Novgorod och Sofiakatedralen i Kiev. Hennes helgonnamn är dock Anna av Novgorod.

Olga och Anna, som levde på 900-talet och 1000-talet, är tidiga helgon också i ett svenskt perspektiv. Olga hade troligen släktband till Skandinavien, medan Anna/Ingegerd, dotter till Olof Skötkonung, var född här. Därmed kan hon ses som det första svenska kvinnliga helgonet.

Lästips/Further reading

- Aleksandrov, A.A., *Vo vremena knjagini Olgi*, Pskov 2001.
- Golubinskij, E., *Istorija kanonizatsii svjatych v russkoj tserkvi*, Moskva 1903.
- Löfstrand, Elisabeth, *Sverige och Pskov*. Svenska institutet, Stockholm 2003.
- *Nestorskrönikan*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1998.
- Pushkareva, N.L., *Women in Russian history: from the tenth to the twentieth century*, Armonk, N.Y. 1997.

Elisabeth Löfstrand, fil.dr, är lektor i ryska språket vid Stockholms universitet och forskar kring det s.k. Ockupationsarkivet från Novgorod.

Elisabeth Löfstrand, Ph.D., is a senior lecturer in Russian (assistant professor of Russian) at Stockholm University. She conducts research into the "Occupation archives" of Novgorod.

Saints in the Orthodox Church

Saints play an important part in Orthodox piety. Saints are deceased men or women who have lived honourable and earnest lives and steadfastly defended Christian ideals, and are thus particularly venerated by the Church. Saints convey the prayers of the faithful to God, giving them greater strength. In this manner, one does not worship a saint; saints carry messages to God and might be seen as close friends, intimates who listen to your prayers and send them on.

A large number of saints are celebrated by the Church each day of the year. Their names are entered into 12 Menaion. These books provide hymn texts and details of their lives. It is impossible for the Church to give all saints equal prominence. For example, Saint Olga (Helga/Helena) is given prominence while Saint Anna (Ingegerd/Irina) is more modestly presented. Both, however, have had hymns written in their honour. Large numbers of saints have texts in common.

Every person Christened into the Orthodox Church is named after a saint. This explains why the majority of Russian forenames come from Byzantium, i.e. from the kingdom of East Rome. The largest group of saints in both the Russian and Greek Orthodox Churches are the Greek martyrs and ascetics from the early centuries. Rus was Christianised from Byzantium at the end of the 10th century, and for quite some time had but relatively few saints of its own.

The old heathen names were therefore squeezed out, only a few remained. Olga however is known by her old name – which is Scandinavian – and not by the baptismal Helena. Ingegerd is, however, venerated as Anna, the name she received as a nun. She also had a further Christian name Irina.

A newborn in prerevolutionary Russia was normally named after the saint celebrated on its day of birth, or a day immediately before or after. Thereafter, it was the saint's day which was celebrated within a family with feasting and presents – the links to heaven were of primary importance. In modern-day Russia, birthdays are celebrated just as in Sweden, even if name's day celebration with the increased interest in the Church is experiencing a renaissance.

Orthodox believers usually have an icon of their saint to pray to. Such icons are painted according to specific principles as far as dress details and other attributes are concerned. Saint Olga is depicted in a princess gown, and in her hand is a cross, scroll or miniature church. Saint Anna is portrayed in nun's clothing, holding a scroll.

Being venerated as a saint requires more than a life of earnestness and piety. The dead person's status in this respect must be acknowledged by the Church, and this requires a special process which is less formalised in the Orthodox Church compared to that of the Catholic Church. Prior to the Russian revolution "graveside miracle" was an indispensable condition. When a bishop of a diocese was informed of such happenings, he demanded reliable reports, and on the basis of these it was determined whether or not the man or woman would be celebrated with a church service on their day of death, or the day on which relics were removed from their grave. To this end, special hymns had to be written, a life-of-the-saint in question drawn up. Icons had to be painted. The canonisation itself consisted of holding a ceremonial service on a determined day in the church where, or close to where, the new saint had his or her grave. The Saint was then celebrated locally, but in certain cases the Patriarch or Synod decided to incorporate the feast day into the entire Russian Orthodox Church.

During the Soviet period, the Russian Church was stripped of its right to canonise new saints. Since 1990, however, it has gained several new saints, the most spectacular being the last Russian Tsar family, which suffered the deaths of martyrs in the Urals in 1918.

Both Saint Olga and Saint Anna are among the Russian Church's earliest saints. The remains of Olga – said by witnesses to be unperishable – disappeared during 13th century attacks by the Mongolians on Kiev. The relics of Saint Anna are claimed by two separate places: the Cathedrals of Sofia in Novgorod and Kiev. Her saint's name is however Anna of Novgorod.

Olga and Anna, living as they did in 10th and 11th centuries, are early saints also in a Swedish perspective. It is likely that Olga had relational ties to Scandinavia, while Anna (Ingegerd/Irina), daughter of Olof Skötkonung, was born there. In this way, she might be seen as Sweden's first female saint.

Nytt gravfynd från furstinnan Olgas tid i centrala Pskov

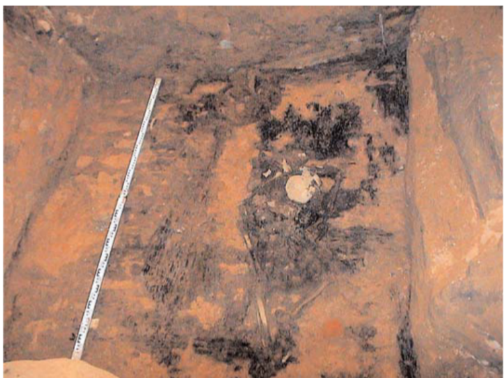
Je A. Jakovleva

Ett för Pskov sensationellt fynd gjordes i slutet av 2003 vid en arkeologisk utgrävning inför bygget av ett kontorskomplex i centrala staden. Man fann då en kammargrav där den gravlagda var en skandinavisk kvinna.

Den heliga furstinnan Olga (Helga/Helena), den apostlalika, är för Pskovborna intimt förknippad med staden och dess allra tidigaste historia. I den historiska traditionen ses Olga som stadens skyddshelgon, och enligt vissa versioner var hon dess grundare. 2003 firade Pskov 1100-årsjubileet av sitt första omnämnande i landets äldsta nationalkrönika, *Nestorskrönikan*. Under år 903 nämns det i krönikan att Kievfursten Igor tagit Olga, bördig från Pskov, till sin hustru.

Tyvärr är de skriftliga källorna knapphändiga och i de flesta fall tillkomna senare än händelserna i början av 900-talet. Historikerna torde knappast kunna upptäcka något nytt på området. Hoppet står således till arkeologin.

Decennier av fortlöpande arkeologiska utgrävningar har möjliggjort för dagens forskare att få en allmän bild av Pskov sådan staden tedde sig på furstinnan Olgas tid.

Kvinnograven från december 2003. / *Grave of female, December 2003.*

Det står klart att det långt innan den blivande Kievfurstinnan föddes fanns en bosättning på udden där floderna Pskov och Velikaja flyter samman. Under 900-talet blev stadens yta flera gånger större (upp till femton hektar). Bosättningen såg ut som städer i Rus brukade – en fästning, ett handelscentrum och en kultplats (en helgedom och ett gravfält). Stadens läge vid en stor vattenväg var gynnsam för dess ekonomiska utveckling. Pskov hade en multietnisk befolkning. Där fanns slaver, huvudsakligen krivitjer, men också finskugriska, baltiska och skandinaviska stammar.

Bland de flera tusen arkeologiska fynden i Pskov ingår det, liksom i många andra stora ryska städer, enstaka skandinaviska föremål. Att olika etniska grupper levde i Pskov framgår av fynden från gravfältet som är från 900- och 1000-talet och är beläget några hundra meter söder om fästningen. Av åttio utforskade gravar kan fem med säkerhet sägas vara utformade enligt skandinaviska traditioner (tillhörande en man, en tonåring och några barn). De som begravdes där kan, med viss reservation, kallas samtida till furstinnan. Men man har länge saknat möjlighet att rekonstruera hur furstinnan Olgas landsmaninnor såg ut …

Ett för Pskov sensationellt fynd gjordes dock i december 2003, vid en

Spännbuckla
Buckle

Silverspänne
Silver brooch

Hänge
Pendant

Slaviskt hänge
Slavic pendant

New burial finds in central Pskov from the time of Princess Olga

Je A. Jakovleva

In december 2003, a sensational find in Pskovian terms was made at a statutory excavation prior to a building of an office complex in central Pskov. Here a burial chamber was found containing the remains of a Scandinavian woman.

To the people of Pskov, Saint Olga, princess, equal-to-the-apostles, is intimately linked to the earliest history of their city. Historic tradition makes Olga (Helga/Helena) the Patron Saint of the city, and according to some versions she was its founder. In 2003, the city of Pskov celebrated the 1100th anniversary of its first mention in the *Russian Primary Chronicle* – Russia's oldest national chronicle. The Chronicle records that in year 903 Igor, prince of Kiev took Olga, native of Pskov, as his wife.

Written sources are unfortunately quite sparse, and in most cases were recorded later than events in the early 900s. It is unlikely that historians can discover anything new on the topic. In this respect, hope lies with archaeologists.

Decades of continuous archaeological excavations have made it possible for modern researchers to gain a general picture of Pskov as it was in princess Olga's day.

Clearly, a settlement at the confluence of the rivers Psovka and Velikaya existed long before the future princess of Kiev was born. During the 10th century the surface area of the town expanded several fold (up to 15 hectares). In appearance, the settlement was not unlike other towns in Rus, with a fort, a trading centre and a cult site (shrine and burial ground). The position of the town on a major water route was favourable to its economic development. The population of Pskov was multi-ethnic. Not only were the Slavs there (chiefly Krivichians), but also Finno-Ugric, Baltic and Scandinavian peoples.

As with the archaeological finds in many other large Russian cities, the thousands of finds in Pskov include occasional Scandinavian objects. Evidence that various ethnic groups lived in Pskov can be seen from 10th and 11th century finds from the burial ground. The burial ground is situated less than a kilometre from the fort. It may be said that five of the 80 excavated graves are definitely formed according to Scandinavian tradition (those of a man, a teenager and several children). With certain reservation, those buried there might be termed contemporaries to princess Olga. Though the chance of reconstructing the features of her compatriots has long since passed…

However, in December 2003, a sensational find in Pskovian terms was made at a statutory excavation prior to the building of an office complex on Sovetskaya-street. Here a burial chamber was found containing the remains of a Scandinavian woman.

The excavation took place in an area more than half a kilometre from the prehistoric burial ground as it was known. The find was made in a central area of modern Pskov, on the eastern banks of the Velikaya river. This area was first incorporated into the city with the construction of a third ring of fortifications in the late 15th and early 16th century. The excavation site runs along medieval Pskov's main street, Velikaya-street (now Sovetskaya-street). Outside the city, the street continued southwards as an ancient country road. Thirty metres south of the construction site lies a medieval nunnery, Staroya Vozneseniya, believed to have been founded outside the city in the 14th century. No written sources indicate that this area was taken over by the city before the 15th century.

The grave was discovered after investigating the medieval layers from the city. In a large, square, grave-deep pit, a timber-built burial chamber was found. Herein were the remains of a woman, buried in sitting posture. She was furnished with an array of gold, silver and bronze jewellery common to Scandina-

Ryska arkeologer i arbete med graven.
Russian archaeologists at work on the grave.

räddningsgrävning inför bygget av ett kontorskomplex på Sovetskajagatan. Man fann då en kammargrav där den gravlagda var en skandinavisk kvinna.

Området där utgrävningen skedde ligger mer än en halv kilometer från det dittills kända, forntida gravfältet. Fyndet gjordes i de centrala delarna av dagens Pskov, på högra stranden av Velikaja. Detta område införlivades i staden i och med att man byggde den tredje befästningsringen i slutet av 1400- och början av 1500-talet. Utgrävningsplatsen sträcker sig längs det medeltida Pskovs huvudgata, Velikajagatan (idag Sovetskaja-gatan). Utanför staden övergick gatan i en sydgående, mycket gammal landsväg. Trettio meter söder om byggarbetsplatsen ligger ett medeltida nunnekloster, Staroje Voznesenije, som tros ha grundats utanför staden på 1300-talet. De skriftliga källorna antyder ingenting om att staden skulle ha lagt under sig detta område före 1400-talet.

Graven upptäcktes efter det att man gått igenom de medeltida lagren från staden. I en stor, fyrkantig, mer än manshöjd djup grop hade en kammargrav timrats. I denna fann man stoftet av en kvinna, som begravts i sittande ställning. Hon var försedd med den för skandinaviska kvinnor vanliga uppsättningen smycken av guld, silver och brons – några dussintal föremål. Man fann en halsring, några hängsmycken, metallpärlor, ringar, armband m. m. De traditionella, ovala spännbucklorna var förgyllda, och guld förekom i graven även i form av bysantinska mynt i ett halsband och en trådring med en liten pärla.

Att kvinnan hade en hög social ställning kan man sluta sig till, dels genom de dyrbara smyckena och gravkammarens betydande storlek, dels genom att graven också innehöll en bronsvåg för småvikter.

Sämst bevarat var husgeråden och föremålen av järn och organiska material. Konservatorerna har lyckats identifiera ett handtag till en hink, beslag till en träkista samt en kniv.

De huvudsakliga slutsatserna återstår ännu att dra. Det unika fyndet kräver ett allsidigt studium, och föremålen behöver restaureras noggrant. Upptäckten har snarare givit fler frågor än svar när det gäller Pskovs tidiga historia. Under de närmaste fältsäsongerna kommer arkeologerna att försöka utvidga undersökningsområdet, i förhoppningen att det skall visa sig att den påträffade graven inte är den enda på platsen.

Översättning Magnus Dahnberg

vian women – several dozen objects in all. These included a torque, several pendants, metal beads, rings and armlets. The traditional oval brooches were gilded, and gold was also present in the grave in the form of Byzantine coins in a necklace and a wire ring with a small bead.

The woman's high social status is indicated partly by the valuable jewels and the significant size of the burial chamber, and partly by the presence in the grave of a bronze scales for small weights.

The household utensils and objects of iron and organic material were least well preserved. Restorers have succeeded in identifying the handle to a pail, fittings to a wooden coffin, and a knife.

The principal conclusions remain to be drawn. The unique find demands comprehensive study; the objects must be carefully restored. In actual fact, the discovery may have raised more questions than providing answers as to the early history of Pskov. Coming excavation seasons will see archaeologists attempting to expand the area of investigation in the hope of finding further graves on the site.

Photo: Pskovs historiska museum / Historical museum of Pskov

Jelena Jakovleva är forskare i arkeologi på Pskovs historiska museum. Hennes specialområde är stadsarkeologi i Ryssland. För närvarande håller hon på att avsluta sitt doktorsavhandling om Pskovs tidiga stadslandskap.

Jelena Jakovleva conducts research at the Historical museum of Pskov. She specialises in urban archaeology in Russia, and is currently completing her doctoral thesis on the early townscape of Pskov.

Ingegerd – en bricka i det politiska spelet

Catharina Ingelman-Sundberg

I det som var 1000-talets Sverige fanns inte så mycket att välja på för en kvinna i hög ställning. När Ingegerd/Irina/Anna (ca 1000–ca 1050), den kristne sveakungen Olof Skötkonungs (ca 980–ca 1022) dotter, nådde giftasvuxen ålder blev hon en politisk schackpjäs bland kunga- och furstehusen i det dåtida Europa. Hennes far kunde använda sin dotter för att i bästa fall utvidga sitt rike eller som pant för fred och Ingegerd själv var väl medveten om detta.

Politiken i Skandinavien vid den här tiden handlade inte bara om krigare och ledungsflottor. En kvinna kunde vara lika mycket värd som en hel armé.

I de riken som omgav det politiskt instabila Götaland och Svealand var det framför allt Norge och Rus, som det var klokt att hålla sig väl med. Och i det ena riket fanns en ung hjälte i hennes egen ålder, Olav Haraldsson, och i det andra en tjugofem år äldre rusisk furste, Jaroslav den vise.

I Västergötland hade redan hennes kusin Ragnvald jarl, som var gift med kungaättade norskan Ingeborg, gjort en del sonderingar i väst. Kung Olav Haraldsson, sedermera den helige, låg nämligen i fejd med sveakungen och stoppade handeln vid gränserna samtidigt som han då och då anföll Olof Skötkonungs skattefogdar när de försökte ta skatt i områden som tidigare varit norska.

Olav Haraldsson ville gärna ena och utvidga Norge varför gränskonflikten hotade freden. Men om Ingegerd gifte sig med Olav Haraldsson måste norrmän och svear hålla fred med varandra och sålunda skulle problemen lösas. Ragnvald jarl och västgötarna jobbade hårt för att få till ett giftermål mellan de båda.

Allt hade säkert gått bra om det inte vore för att Olav Haraldsson i sin ungdom härjat i Mälarlandskapen. När Olof Skötkonung stängt in honom i Mälaren hade den norske kungen galant smitit undan med sina skepp vid platsen för Norrbro i Stockholm, en nesa Olof Skötkonung inte hämtat sig ifrån. Dessutom tyckte han att den norske kungen var en opålitlig uppkomling utan viktiga landområden. Att få Olav Haraldsson till svärson var således inget han önskade.

Men Ingegerd som hade fått höra att Olav Haraldsson på en enda morgon besegrat fem norska kungar och dessutom utfört hjältedåd i Normandi och England hade blivit intresserad av norrmannen.

När så Olav efter en tid friade svarade hon ja, något som inte fadern, men tinget i Uppsala, tyckte var en god sak. Olof Skötkonung försökte sätta sig emot giftermålet men måste till slut ge med sig eftersom bönderna vid Uppsalatinget hotfullt bullrat med sina vapen.

Upprymd sände Ingegerd sin blivande

Den heliga Anna (Ingegerd) av Novgorod.
Del av ikon från från 1700-talet, Novgorod.

Saint Anna (Ingegerd) of Novgorod.
Icon detail from 18th century, Novgorod.

Sofiakatedralen i Kiev. Katedralen påbörjades 1037 och tillkom på initiativ av fursteparet Ingegerd och Jaroslav den vise. Den är ombyggd men finns kvar än idag.
Sofia Cathedral of Kiev. Building of the Cathedral commenced in 1037, on the initiative of the royal couple princess Ingegerd and prince Yaroslav the Wise. The cathedral survives, rebuilt, to this day. Photo: Catharina Ingelman-Sundberg

brudgum en guldstickad kappa och Olav själv seglade med flaggprydda skepp till gamla Kongahälla (Kungälv) för att hämta sin brud. Men någon kungadotter syntes inte till. Olof Skötkonung hade nämligen inte haft någon avsikt att uppfylla löftet till bönderna i Uppsala. Ingegerd förtvivlade och när fadern stolt berättade att han fångat fem orrar på en enda morgon, replikerade hon bitskt att Olav Haraldsson minsann han hade fångat fem kungar på samma tid.

Medan Ingegerd och norske kungen väntade på att giftermålet skulle komma till stånd anlände plötsligt ett bud från Novgorod (Holmgård/Gorodisjtje). Det var den rusiske fursten Jaroslav den vise (ca 978–1054) som i ett brev bad om att få gifta sig med Ingegerd. Kanske hade han skrämd åsett hur Svearíket och Norge närmat sig varandra, något som kunde innebära risk för anfall västerifrån.

För Olof Skötkonungs del var frieriet lösningen på allt. Nu slapp han den norske kungen, fick fred med Rus och dessutom stöd emot eventuella anfall västerifrån. Han pressade Ingegerd att säga ja och först efter långa förhandlingar och många eftergifter gick hon med på arrangemanget. Vid 19 års ålder tvingades hon således att gifta sig med en 25 år äldre främling borta i Novgorod. Som klen tröst fick hon en del landområden kring Staraja Ladoga (Aldeigjuborg) som morgongåva.

Olav Haraldsson som väntat på Ingegerd i månader blev så förolämpad att han hotade med krig och endast genom att Ragnvald jarl i hemlighet lyckades gifta bort Olof Skötkonungs andra dotter och Ingegerds halvsyster Astrid med Olav, räddades freden.

Ingegerd fann sig i sitt öde och tycks ha anpassat sig väl i öst. Med Jaroslav fick hon tio barn och de äkta makarna förefaller ha haft ett gott samarbete. Ingegerd hjälpte Jaroslav i hans krigståg och när det äntligen blev fred, byggde de upp Kiev efter bysantinskt mönster. Gyllene Porten, den vackraste av de tre portarna till "Jaroslavs stad", och Sofiakyrkan tillkom på initiativ av storfursteparet och även skolundervisning introducerades i staden.

Jaroslavs och Ingegerds marmorsarkofag i Sofiakatedralen i Kiev.
Yaroslav's and Ingegerd's marble sarcophagus in Sofia Cathedral in Kiev.
Photo: Konstantin Shiratov and Vladimir Vereshchagin

Under Ingegerd och Jaroslavs tid blev Rus ett storfurstendöme och en av dåtidens verkliga stormakter jämte Östromerska riket och Kalifatet.

Tre av Ingegerds döttrar giftes bort med representanter för europeiska kungahus. Dottern Elisabeth gifte sig med den norske hjältekonungen Harald Hårdråde, Anastasia gifte sig med den blivande kung Andreas av Ungern och tredje dottern Anna förmäldes med Henrik I av Frankrike.

I slutet av sin levnad gick Ingegerd i kloster och gavs då namnet Anna. Hon kom att bli Sveriges första helgon och ligger begravd tillsammans med Jaroslav i Sofiakatedralen i Kiev.

LÄSTIPS / FURTHER READING

- Ingelman-Sundberg, Catharina, *Mäktig mans kvinna, en roman om storfurstinnan Ingegerd*. Egmont Richter, Malmö 2001.
- Ingelman-Sundberg, Catharina, *Boken om vikingarna*. Egmont Richter, Malmö 1998.
- Ingelman-Sundberg, Catharina, *Vikingasilver*. Egmont Richter, Malmö 1997.

Arkeologiska utgrävningar pågår sedan många år i Gorodisjtje utanför Novgorod där Jaroslav och Ingegerd periodvis vistades.

Archaeological excavations have been in progress for several years in Gorodishche outside Novgorod where Yaroslav and Ingegerd periodically stayed.

Photo: Catharina Ingelman-Sundberg

Catharina Ingelman-Sundberg är författare och journalist på Svenska Dagbladet. Hon började sin karriär som dykande arkeolog och har arbetat som marinarkeolog på Sjöhistoriska museet i Stockholm, på Norsk sjöfartsmuseum i Oslo och vid Malmö sjöfartsmuseum samt vid Western Australian Museum i Perth i Australien. 1999 belönades hon med Widdingpriset som årets författare av historiska romaner och populärhistoria i Sverige.

Catharina Ingelman-Sundberg is a writer and journalist on the Swedish newspaper Svenska Dagbladet. She started her career as a diver archaeologist and has worked as a marine archaeologist for the National Maritime Museum in Stockholm, the Norwegian Maritime Museum in Oslo, the Maritime Museum of Malmö, and the Western Australian Museum in Perth. In 1999 she received the Widding award as writer of the year of historical novels and popular history in Sweden.

Photo: Björn Greer

Ingegerd – a pawn in the game of politics

CATHARINA INGELMAN-SUNDBERG

In 11th century Sweden, a woman of high standing had little to choose from. When Ingegerd/Irina/Anna (c. 1000–1050), daughter to the Christian king of Svea, Olof Skötkonung (c. 980–1022) reached marriageable age, she became a political pawn among the kings and princes of European royalty. Most favourably, the king could use her to expand his kingdom, or else as a pledge on peace. And of this, Ingegerd was well aware.

THE POLITICS OF SCANDINAVIA at this time were not limited to warring and Viking fleet expeditions. The value of a woman could be equal to a whole army.

Norway and Rus (Kievan Rus) were above all those countries it was wise to remain on good terms with among the kingdoms surrounding the politically unstable Swedish provinces of Götaland and Svealand. And in one kingdom was to be found a young hero Ingegerd's own age, Olav Haraldsson, in the other a prince of Rus some twentyfive years older, Yaroslav the Wise.

Her cousin in Västergötland, Earl Ragnvald, wed to the royal descendant Ingeborg of Norway, had already explored possibilities to the west. For the case was that king Olav Haroldsson, later to become St. Olav, was in feud with the Svea king and prevented border trade, at the same time sporadically attacking Olof Skötkonung's tax bailiffs in their efforts to collect revenue in areas previously belonging to Norway.

The great wish of Olav Haraldsson was to unite and expand Norway, so the border conflict was a threat to peace. If, however, Ingegerd were married to Olav Haraldsson then the Norwegians and Sveas would be obliged to remain on peaceful terms, and the problem would be solved. Earl Ragnvald and his people of Västergötland worked hard to arrange a marriage.

This would most certainly have been successful if Olav Haraldsson had not in his youth ravaged the districts around Lake Mälaren. When Olof Skötkonung closed his escape from the lake he managed to gallantly slip away with his fleet at Norrbro; an ignominy from which Olof Skötkonung had still not recovered. He furthermore felt the Norwegian king to be an unreliable upstart, lacking important stretches of land. Having him as his son-in-law was thus not something he wished for.

But Ingegerd's interest in Olav Haraldsson had been awakened. She had heard that he had defeated five Norwegian kings in a single morning, and also that he had performed heroic deeds in Normandy and England.

So when, after a period of time, Olav asked for her hand she agreed. Something her father did not approve, but the *thing* of Uppsala did. Olof Skötkonung attempted to oppose the marriage but was finally obliged to agree to it – the farmers of Uppsala *thing* began making threatening noises with their weapons.

In elation Ingegerd sent her bridegroom-to-be a gold-knitted cloak, and Olav himself sailed with flag-festooned ships to old Kungahälla (Kungälv) to fetch his bride. There was, however, no royal daughter in sight there. For Olof Skötkonung had owned no intention of fulfilling his promise to the farmers of Uppsala. Ingegerd was despairing, and when her father proudly related the capture of five grouse in a morning, she bitterly replied that Olav Haraldsson had, indeed, managed the capture of five kings in the same period of time.

While Ingegerd and the king of Norway awaited the marriage, a message from Novgorod (Holmgård/Gorodishche) unexpectedly arrived. Yaroslav the Wise, prince of Rus, (c. 978–1054) requested in a letter the hand of Ingegerd. Perhaps he had seen with alarm how the kingdoms of Svea and Norway approached one another, increasing the risk of attack from the west.

For Olof Skötkonung this proposal was a solution to everything. He was now spared the Norwegian king, gained peace with Rus, and could also stand up to any attack from the west. He urged Ingegerd to say yes, and eventually after long negotiations and many concessions she agreed. Thus at the age of 19 she was forced to marry a stranger in distant Novgorod twentyfive years her senior. It was poor consolation that she received certain stretches of land around Staraya Ladoga (Aldeigjuborg) as a morning gift.

Olav Haraldsson had waited months for Ingegerd, and became so angry that he threatened war. It was only through Earl Ragnvald, who in secret succeeded in marrying off Olof Skötkonung's other daughter Astrid – Ingegerd's half-sister – to Olav, that peace was kept.

Ingegerd accepted her fate and seems to have adapted well to the east. She bore ten children with Yaroslav, and the married couple appears to have worked well together. Ingegerd helped Yaroslav in his military expeditions, and when peace arrived they built up Kiev in Byzantine style. Construction of the Golden Gate – the finest of the three gates to Yaroslav's city – and the church of Sofia was initiated by the Grand Prince and his wife. School teaching was also introduced.

During the period of Ingegerd and Yaroslav, Rus became a grand principality, and one of the great powers of the time, along with the Empire of East Rome and the Caliphate.

Three daughters of Ingegerd were married off to representatives of European royalty. Elisabeth married the heroic Norwegian king Harald Hardraade, Anastasia married the future king Andrew of Hungary, while Anna wed Henry I of France.

Towards the end of her life, Ingegerd took her religious vows and received the name Anna. She was to be Sweden's first saint, and is buried together with Yaroslav in Kiev's Sofia Cathedral.

Aifur når Novgorod 1994. Till höger Sofiakatedralen. / *Aifur arrives at Novgorod 1994. To the right Sofia Cathedral.* Photo: Föreningen Aifur

Färdexperiment ger nya rön om färder i österled

RUNE EDBERG

Sovjetunionens upplösning omkring 1990 fick bland mycket annat till följd att förbudet för utlänningar att resa omkring fritt försvann. Också detaljerade, tidigare hemliga, kartor gick nu att köpa. Detta blev en stark frestelse för vissa historiskt intresserade som gärna ville uppleva äventyret att färdas i österled i kölvattnet på vikingahövdingen Röde Orm från Frans G. Bengtssons berömda böcker.

BLAND ARKEOLOGER och annat fackfolk hade det då länge förts en diskussion om vilka de konkreta förutsättningarna för flodfärder varit på vikingatiden och vilka båttyper som kunde ha använts. Flera forskare hade påpekat att man också borde kunna räkna med möjligheten av långväga slädfärder på vinterns skare och isbelagda sjöar. Sådana resor är välkända från historisk tid. Men att skilja mellan fakta och fantasier var omöjligt eftersom några seriösa experiment aldrig gjorts. Forskningen stod och stampade på samma fläck.

Redan 1983 och 1985 hade emellertid arkeologen Erik Nylén lett en expedition från Östersjön till Svarta havet. Han hade låtit bygga en åtta meter lång klinkbyggd båt av vikingatida typ, som fått det gotländska namnet *Krampmacken*. Eftersom Nylén vid denna tid inte fick tillstånd att färdas genom Sovjet improviserade han en rutt längs polska, slovakiska och ungerska floder till Donau. Färden med *Krampmacken* var välorganiserad och manskapet vältränat. Båten var rätt liten. Trots detta visade det sig vara ett mycket tidskrävande slitgöra att ro mot strömmen på floderna, vecka ut och vecka in. Var detta verkligen ett realistiskt sätt att färdas, ens på den kärva vikingatiden? Kanske, men säkert bara om det inte fanns något rimligare alternativ! För att passera över berg och kullar mellan flodsystemen satte *Krampmackens* besättning hjul på båten och rullade fram den på landsvägarna. Gjorde man så på vikingatiden? Nej, inte vad vi vet! *Krampmackens* resa ställde de praktiska problemen på sin spets.

Det första försöket att färdas uppför en större flod i de forna Sovjetterritoriet gjordes sedan 1992 av en norsk expedition med en 16 meters båt, kallad *Havørn*. Floden var Daugava (det är det lettiska namnet; på ryska heter den Dvina). Floden reglerades under 1900-talet för kraftverksändamål, och så länge som färden gick på uppdämda sträckor gick den skapligt, men när man så småningom nådde mer oförändrade flodmiljöer var man tvungna att ge upp. Båten visade sig vara på tok för stor och tung.

Photo: Rune Edberg

Himinglæva övar på Dalälven i Gysingeforsen inför resan 2004.

Himinglæva in pre-journey practice on the Swedish Dalälven river at Gysingeforsen 2004.

Travel experiments provide new findings on journeys east

RUNE EDBERG

One of the consequences of the disbandment of the Soviet Union in 1990 was the lifting of the ban on foreigners travelling the countries freely. Even detailed and previously classified maps could now be purchased. The temptation was strong among some people with historical interests who more than willingly wished to experience the adventure of travel east in the wake of Viking Chieftain Röde Orm from the famed books of Frans G. Bengtsson.

ARCHAEOLOGISTS AND other experts had long since held a dialogue as to what the real conditions were for river journeys in Viking times and the types of boats that had been used. Several researchers had pointed out that it should also be possible to calculate the possibility of long-distance sledge journeys on the frozen crust of winter snow and frozen lakes. Such journeys are well known from historical times. Separating fact from fantasy was however impossible, since no serious experiments had been carried out. Research was marching on the spot.

However, back in 1983 and 1985, archaeologist Erik Nylén headed an expedition from the Baltic to the Black Sea. He built an eight metre long clinker built boat of Viking type which was given the Gotlandic name of *Krampmacken*. Since Nylén at this time was not permitted to travel through Soviet territories he improvised a route along Polish, Slovakian and Hungarian rivers to the Danube. The *Krampmacken* journey was well organised, with a primed crew. Though the boat was small. Despite this, it became apparent that rowing upstream on rivers week in and week out was a much time-consuming and strenuous task. Was it a truly realistic method of travel, even in the harsh days of the Vikings? Perhaps, but only if no more reasonable alternatives existed! In order to pass through the mountains and hills between river systems, the crew of *Krampmacken* fit wheels under the boat and wheeled it along country roads. Did the Vikings do likewise? Not that we know of! The journey of *Krampmacken* brought the practical difficulties to a head.

The first attempt to travel up a larger river in the former Soviet territories was made in 1992, when a Norwegian expedition with a 16-metre boat called *Havørn* journeyed up the Daugava river (this is the Latvian name for it; in Russian: Dvina). Its flow was regulated in the 20th century to meet the needs of power stations, and as long as the journey was along dammed stretches reasonable progress was made. But when less altered waterway environments were reached the journey came to an end. The boat turned out to be far too large and heavy.

The nine metre boat *Aifur*, owned by a Swedish group, carried out a lengthy journey in 1994 and 1996, starting at Sigtuna near Lake Mälaren and heading for Kherson close to the mouth of the Dnieper (Dnepr, Dnipro, Dnyapro) on the Black Sea. The journey was 3,600 km altogether and the adventure was entitled "Expedition Holmgård". *Aifur* is a Nordic name for one of the stretches of rapids on the river Dnieper, and Holmgård is the Nordic Viking name for Novgorod and its precursor close by, Gorodishche.

In the summer of 1994 *Aifur* journeyed across the Baltic and along the Gulf of Finland into Lake Ladoga and south up the Volkhov river to Novgorod. The boat was able to sail a large part of the way, hard rowing being an exception.

There was eager expectation when the *Aifur* continued from Novgorod in the summer of 1996. It first headed across Lake Ilmen and then on south-

Aifur på väg österut 1994.
Aifur heads eastwords 1994.
Photo: Föreningen Aifur

Niometersbåten *Aifur*, som ägs av en svensk förening, genomförde 1994 och 1996 en långfärd med start i Sigtuna vid Mälaren och slutpunkt i Cherson nära floden Dneprs (Dnjeprs) mynning i Svarta havet. Totalsträckan var omkring 360 mil och äventyret kallades ”Expedition Holmgård”. *Aifur* är ett nordiskt namn för en av Dneprs (Dnjeprs) forsar och Holmgård är det vikingatida nordiska namnet på Novgorod och denna stads föregångare, det närbelägna Gorodisjtje.

Sommaren 1994 färdades *Aifur* över Ålands hav och Finska viken, in i Ladoga och vidare söderut på floden Volchov till Novgorod. Båten kunde segla större delen av vägen, och hård rodd krävdes endast undantagsvis.

Spänningen var stor när *Aifur* sommaren 1996 fortsatte från Novgorod. Kosan ställdes nu över sjön Ilmen och vidare söderut längs Lovat (Lovot), en drygt 50 mil lång flod. Det var här vägen från ”varjagerna till grekerna” (dvs. från Skandinavien till det östromerska riket) gick enligt *Nestorskrönikan*. Detta skulle nu prövas praktiskt.

Det kändes därför ganska snopet när Lovat visade sig helt ofarbar redan knappt tio mil från sin mynning. Forsarna var fulla av sten och vattenståndet så lågt att det knappt skulle gått att komma fram ens med kanot. En kontroll med ryska historiska skrifter och handböcker har senare visat att Lovat både under tsartiden och sovjettiden beskrivits som oduglig som båtled. Däremot har man under vårfloden flottat mycket timmer där. Förhållandena på Lovat var, av allt att döma, knappast dramatiskt annorlunda på vikingatiden och uppgifterna i *Nestorskrönikan* kan därför inte tolkas som att vägen från ”varjagerna till grekerna” var en ren vattenväg.

Sedan *Aifur* med hjälp av lastbil transporterats förbi Lovats källor och åter sjösatts fortsatte färden framgångsrikt på flera mindre floder med lugnare lopp. Efter ytterligare en landtransport, denna gång på hemsnickrade trähjul, kunde båten sjösättas i den mäktiga Dnepr. Denna flod, som flyter igenom Kiev och mynnar i Svarta havet, är dock helt utbyggd. Dagens förhållanden där kan därför inte alls jämföras med vikingatidens.

Färdexperimenten fortsätter och kommer att ge ytterligare nyttiga erfarenheter. Sommaren 2004 görs en ny resa som ansluter till *Aifurs*. Det är ”Expedition Vittfarne” som startar på den plats där ”Expedition Holmgård” avslutades 1996 och som tar fasta på de tidigare erfarenheterna. Den tio meter långa båt som ”Expedition Vittfarne” använder bär det fornnordiska namnet *Himingläva*. (Himinglava är i fornnordisk mytologi en av havsjätten Ägirs och Rans nio döttrar.) Den är smäckert byggd och trots sin storlek väger den bara omkring 400 kilo, vilket är bara ungefär hälften så mycket som föregångarna *Krampmacken* och *Aifur*. *Himingläva* är lätt att hantera och kan kortare sträckor till och med bäras av sin besättning.

Expeditionen, inspirerad av den svenske krigarhövdingen Ingvars äventyr i dessa trakter omkring 1040, ska segla över Svarta havet till Georgien och upp i floden Rioni. Båten ska därefter släpas över bergspassen i Kaukasus och sedan, om allt går väl, fortsätta flodvägen ut i Kaspiska havet.

• • •

Under vikingatiden fanns täta kulturkontakter i båda riktningarna mellan Skandinavien och områdena öster om Östersjön. Lockade av lönande skinnhandel emigrerade också många skandinaver till de områden, där senare det äldsta ryska riket kom att bildas. Vissa skandinaviska släkter skaffade sig maktpositioner på olika platser och hövdingarna började kalla sig furstar. Många unga nordbor tog värvning hos dem och många andra reste längs floderna till Konstantinopel för att söka lyckan i tidens världsstad. Det arkeologiska materialet talar sitt tydliga språk och bekräftas också av en rad olika skriftliga, berättande källor.

Troligast är att skandinaverna seglade på egna kölar endast till stödjepunkter som Aldeigjuborg (Staraja Ladoga) nära Ladoga eller Holmgård (Gorodisjtje/Novgorod) vid Ilmen. Där gjordes affärer av alla slag upp. Köpmän som ville vidare med sina varulager väntade sedan till vintern och for i släde fram till platser vid floderna på andra sidan vattendelarna, där det gick att skaffa lämpliga båtar. En bysantinsk källa från 900-talet uppger att resenärer mot Konstantinopel om vårarna samlade sig i området runt Kiev och gav sig av på Dnepr i konvojer. Men långa tider var Dneprvägen helt omöjlig att använda eftersom fientliga folk hindrade all genomfart. Att med stark eskort ta landvägen från Kiev över stäppen till hamnar på Krim var då enda alternativet.

De experimentella färderna visar att det inte är troligt att skandinaver rest med egna båtar eller skepp hela vägen från hemmets kuster till Österlandet. De klinkbyggda skepp som vikingatidens skandinaver konstruerade och som var så framgångsrika på fjordar, skärgårdar och öppet hav var inte lämpliga för flodtrafik. Att också säkra arkeologiska och skriftliga belägg för att sådana långfärder på floderna överhuvudtaget ägt rum också saknas, kan heller inte vara någon slump.

LÄSTIPS / FURTHER READING

- Edberg, Rune, (red), *En vikingafärd genom Ryssland och Ukraina*. Sigtuna Museers skriftserie, 8. Sigtuna 1998.
- Edberg, Rune, *Färder i österled. Experiment, källor, myter och analogier*. Stockholm Marine Archaeology Reports, 2. Stockholms universitet. Stockholm 2002.
- Larsson, Mats G., *Ett ödesdigert vikingatåg. Ingvar den vittfarnes resa 1036–1041*. Atlantis förlag. Stockholm 1990.
- Nylén, Erik, *Vikingaskepp mot Miklagård. Krampmacken i österled*. Carlssons förlag. Borås 1987.
- Sindbæk, S. M, Varægiske vinterruter. Slædetransport i Rusland og spørgsmålet om den tidlige vikingetids orientalske import i Nordeuropa. *Fornvännen* 99. 179–193.

Rune Edberg är arkeolog och forskar om forntida och sentida båtar, skepp, båtfärder och andra resor.

Rune Edberg is an archaeologist and conducts research into boats past and present, ships, journeys by boat and other travels.

wards up the 500 km long river Lovat (Lovot). This was the “Varangians-to-Greeks” route (i.e. Vikings to East Rome Empire) according to the *Primary Chronicle*. It was now to be put to the test.

Thus, when after less than 100 km the Lovat appeared completely unnavigable disappointment ran high. The rapids were full of rocks, and water levels were so low a canoe would have run into difficulties. A later check with Russian historical documents and manuals showed the Lovat was described as unfit for boat traffic, both during tsarist and Soviet periods. Much timber has, however, been transported down it during spring floods. To all appearances conditions on the river were not dramatically different in Viking times, thus the information in the *Primary Chronicle* cannot be interpreted as the “Varangians-to-Greeks” route being purely a water route.

The *Aifur* was then transported by truck past the source of the Lovat and relaunched. Whereby it successfully negotiated several lesser rivers with calmer flow. After a further transport by land, this time on home-made wooden wheels, the boat was set down in the mighty Dnieper. This river, flowing through Kiev to the Black Sea, is however completely harnessed. Hence, modern conditions can in no way be compared to those of Viking times.

Such experimental journeys are to continue, and will provide further useful experience. A new journey linked to *Aifur's* is planned for this summer (2004). This is “Expedition Vittfarne” and starts where “Expedition Holmgård” left off in 1996, paying heed to past experiences. The 10-metre boat used by “Expedition Vittfarne” carries the Old Norse name of *Himingläva* (in Old Norse mythology Himinglava is one of the nine daughters of sea giant Aegir and Ran). It is sleek, and despite its length weighs a mere 400 kg – around half the weight of its predecessors *Krampmacken* and *Aifur*. *Himingläva* is easily handled and for short stretches can even be carried by its crew.

Warrior chieftain of Sweden, Ingvar, sought adventure in the region around AD 1040. His adventures have inspired the expedition route. Intended journey is to sail across the Black Sea to Georgia and up the river Rioni. The boat will then be hauled through the mountain passes of the Caucasus and, providing all is well, will then continue by river to the Caspian Sea.

• • •

During Viking times, cultural contacts between Scandinavia and tracts east of the Baltic were frequent. Attracted by the lucrative trade in skins, many Scandinavians emigrated to these regions where the first Russian kingdom was to develop. Certain Scandinavian families acquired positions of power in various places and chieftains began calling themselves princes. Many younger Nordic people joined their military forces, while a great many others journeyed along the rivers to seek their fortune in the world metropolis of the time, Constantinople. The archaeological evidence speaks for itself, and is confirmed by a series of written and verbal sources.

It is most likely that Scandinavians sailed in their own boats only as far as base points such as Aldeigjuborg (Staraya Ladoga) near Ladoga, or Holmgård (Gorodishche/Novgorod) at Lake Ilmen. Here, business deals of all kinds were completed. Tradesmen wishing to continue on with their goods then waited for the winter and journey by sledge to places on rivers on the other side of the watershed where suitable boats could be acquired. One 10th century Byzantine source states that those travelling towards Constantinople gathered in the Kiev region to travel the Dnieper in convoy. For long periods, however, the Dnieper was impossible to use due to enemy tribes preventing travel. The only alternative was having a strong escort on the land route from Kiev across the steppes to Crimean ports.

The experimental journeys show it unlikely that Scandinavians travelled in their own boats or ships the entire route from their home shores to the shores of the eastern lands. The clinker-built ships constructed by the Scandinavian Vikings, which were so successful in fjords, coastlands and open sea, were not suited to river journeys. Neither can it be by chance that no written evidence exists proving that such lengthy river journeys at all took place.

Stadsplan och stadsbyggnad i Sigtuna och Kiev

STEN TESCH

Decennierna före och runt år 1000 är en period med stora samhällsförändringar i Skandinavien. Ett symboliskt avstamp ger den stora runsten som kung Harald Blåtand lät resa ca 960 vid kungasätet Jelling på Jylland. Här skryter Harald med att han vunnit hela Danmark och (delar av) Norge och att han gjort danerna kristna. Med viss eftersläpning kan vi se samma framväxt av riken med kristna förtecken i både Norge och Sverige.

Sigtuna omkring år 1000. Rekonstruktion av Jacques Vincent efter vetenskapligt underlag av Sten Tesch.
Sigtuna circa AD 1000. Reconstruction by Jacques Vincent, based on scientific research by Sten Tesch.

Kristna furstar i kristna riken

Riken eller stater skapades naturligtvis inte över en natt, det var en mycket lång och mödosam process, men det var före och runt år 1000 som plattformen skapades.

Den nya tron fungerade både som medel för att bryta hedniska småkungars och hövdingars maktställning och som kitt för att hålla ihop riket. Där den kungliga maktpositionen var svag grundades administrativa, maktpolitiska och ideologiska stödjepunkter – städer. Lund i Skåne, Roskilde på Själland (Danmark), Trondheim i Trøndelag (Norge) och Sigtuna i Uppland är exempel på sådana städer. Här lät kungarna prägla mynt med egen bild på åtsidan och kristet kors på frånsidan för att bekräfta sin maktposition, och här inrättades snart biskopssäten.

Ungefär samtidigt som nya städer grundades övergavs äldre städer eller stadsliknande samhällen s.k. proto-towns, inriktade på hantverk och omsättning av prestigevaror. De nya städerna grundades ofta i närheten av dessa äldre urbana centra. Birka/Fornsigtuna/Sigtuna, Uppåkra/Lund, Hedeby/Schleswig (Tyskland), och Kaupang/Tönsberg (Norge) är kända exempel på sådana par eller motsatspar om man så vill.

Upprättandet av kristna riken var en process som också berörde stora delar av norra Europa, bland annat Rus (Kievriket), Polen och Ungern. Också i Rus grundades vid samma tid nya städer i nära anslutning till äldre handels- och hantverkscentra. Exempel på sådana par är Rurikovo Gorodisjtje/Novgorod, Gnezdovo/Smolensk och Shestovitsy/Chernigov.

Kiev längre söderut avvek från detta mönster genom att staden existerade på samma plats både före och efter religionsskiftet. Likafullt kan Vladimirs maktövertagande 980 ses som inledning till något nytt. När Vladimir kristnade Rus 988 var det den grekisk-ortodoxa tron som anammades. Kanske var farmor Olgas dop i Konstantinopel 957 vägledande för sonsonens val. Valet skulle i vilket fall få mycket stora konsekvenser för både rikets och Kievs utveckling. För såväl de skandinaviska rikena som Rus medförde religionsskiftet en avgörande samhällsförändring på flera plan, kort sagt kan man tala om europeisering av hela den norra periferin. Brytningen mellan öst- och västkyrkan låg ännu en bit fram i tiden (1054).

Kungens Sigtuna

Sigtuna grundades på 970-talet. Till skillnad från Kiev finns det inga skriftliga källor att ta till när stadens äldsta historia ska berättas. Däremot finns det ett rikhaltigt och omfattande arkeologiskt material. Inte minst har de senaste tjugo årens utgrävningar lett till att synen på Sigtunas uppkomst och funktion på ett avgörande sätt förändrats. Den äldsta stadsplanen kan nu både dateras och rekonstrueras. Av det arkeologiska materialet framgår tydligt att staden är anlagd och det i ett svep. En rimlig tolkning är att det var kung Erik Segersäll som stod bakom anläggandet.

Den ursprungliga stadsplanen var mycket enkel. Längs med och på båda sidor om en gata, en bit från men parallell med stranden, anlades ca 140 långsmala 20–30 meter långa tomter. I stadens mitt låg en stor tomt som tolkats som kungsgården. Även om skriftliga källor saknas, är det ett rimligt antagande att Olof Skötkonungs dotter Ingegerd i sin ungdom tidvis vistats på kungsgården i Sigtuna.

Sigtuna var från början en helt och hållet kristen stad. Hedniska gravar saknas även på de äldsta gravgårdarna. De första träkyrkorna byggdes dock inte förrän vid 1000-talets mitt, i anslutning till att ärkebiskopen i Hamburg-Bremen inrättade ett biskopssäte i Sigtuna. Dessförinnan utövades den kristna kulten i den hallbyggnad som låg längst bak på varje gårdstomt. Först runt år 1100 påbörjades bygget av sex eller sju romanska stenkyrkor.

För de tidiga städerna var mångkyrkligheten ett typiskt drag. Med tiden blev kyrkans påverkan på stadsplanen så djup att vi kan tala om ett sakralt stadsrum. Så var fallet i Sigtuna och även i Kiev.

Sigtunas stadsplan anknyter klart till nordvästeuropeisk tradition. Både den och stadsgårdarnas utformning och byggnation har direkta arkeologiskt belagda motsvarigheter i Trondheim och Oslo/Gamlebyn. Platser som Dublin och det anglo-skandinaviska York hade i sina vikingatida faser liknande stadsplaner som de skandinaviska orterna. Förebilder fanns redan i 700-talets Ribe och Dorestad vid Nordsjön.

"Beskåda staden skinande i sin glans!"

På 900-talet var Kiev ännu en trästad och det hade länge funnits bosättningar på platsen. Staden bestod då av två delar. Dels en befäst högstad Starokievska (Gamla Kiev) där fursten och hans följe vistades, dels en lågstad Podol (Podil) vid Dneprs (Dnjepr) strand för handelsmän, hantverkare och fiskare. Den befästa kullen avgränsades av upp till hundra meter branta sluttningar på

tre sidor och en vall på den fjärde. I staden fanns ett hednatempel och söder om staden ett stort gravfält. I Podol fanns förutom den enkla träbebyggelsen också en kristen träkyrka.

Med furst Vladimirs styre (980–1015) började ett storskaligt byggande av både palats och kyrkor inom ramen för en ny befästning – "Vladimirs stad". Grekiska arkitekter och konstnärer inkallades. Det är möjligt att dessa också var med och planerade hela stadsplanens utformning. Den första stenkyrkan (Tiondekyrkan/Desjatinnajakyrkan) stod klar mycket snabbt. Kyrkobygget symboliserade etablerandet av den nya religionen. Först hundra år senare byggdes den första stenkyrkan i Sigtuna.

Under fursteparet Jaroslavs och Ingegerds tid (1019–1054) inföll Rus verkliga guldålder. Jaroslav lät bygga en helt ny och mycket större befäst stadsdel – "Jaroslavs stad" – intill Vladimirs. Denna omgavs av en 3,5 kilometer lång, 14 meter hög och 25 meter bred vall. Tre portar ledde in, varav den förnämsta kallades Gyllene Porten. Försvarssystemet som byggdes 1037–1041 måste ha sysselsatt 1000 man dagligen. För att fira segern över petjenegerna (1036) och patriarkatets inrättande i Kiev (1039) byggdes den mäktiga Sofiakatedralen. Under sönerna Izyaslavs och Svyatopolks styren byggdes ytterligare en befäst stad intill Jaroslavs, men den var betydligt mindre.

Lågstaden Podol växte ut stort och omgavs av starka befästningsverk. Runt marknadsplatsen byggdes flera stenkyrkor, men först på 1100-talet. Handelsmännen och hantverkarna bodde i timmerhus.

Vid slutet av 1000-talet var Kiev Europas kanske största stad med 400 kyrkor och 8 torg.

Arkeologiska beräkningar visar att den omfattade ca 400 ha med 8000 egendomar/gårdar. Om man räknar med att varje hushåll bestod av 6 personer ger det en befolkning på 50 000 personer. En motsvarande beräkning för Sigtuna ger 840 personer.

Kievs skönhet prisades i en predikan av Jaroslavs hovpräst Hilarion (1049): "Beskåda staden, skinande i sin glans! Beskåda de blomstrande kyrkorna! Beskåda den växande kristenheten! Beskåda staden som glimrar av helgonikoner, doftar av rökelse och genljuder av lovprisningar och hymner till Gud!".

Kiev vid ca 1000–1200. Uppe i högra hörnet anas Podol, Kievs lågstad. Högstaden Gora syns med sina muromgärdade stadsdelar. Till vänster Gyllene Porten. Rekonstruktionsförslag Mihajlo Suhajdak.

Kiev circa AD 1000–1200. Kiev's valley town Podol can be glimpsed in the top right-hand corner. The hill town of Gora is seen with its walled city districts. To left the Golden Gate. Proposed reconstruction by Mihailo Suhajdak.

Town planning and town building in Sigtuna and Kiev

STEN TESCH

The decades prior to and around year AD 1000 were witness to great changes in Scandinavian society. A symbolic point of departure is the runestone raised by king Harald Bluetooth around year 960 at the royal seat at Jelling in Jutland. Here he boasts of gaining all of Denmark and (parts) of Norway, and of Christianising the Danes. With a certain delay, we can see development of the same kind of kingdoms with Christian overtones in both Norway and Sweden.

Christian princes in Christian lands

Such kingdoms or states were not, of course, formed overnight: the process was long and laborious. It was, however, prior to and around year AD 1000 that the platform for this was initiated.

The new faith functioned both as a means of breaking the dominant position of heathen petty kings and chieftains, and as a means of binding together the nation. In places where the royal position of power was weakest, administrative, power-political and ideological points of support – towns – were established; Lund in Skåne (Sweden), Roskilde on Zealand (Denmark), Trondheim in Trøndelag (Norway) and Sigtuna in Uppland (Sweden). Here, coins were minted on royal mints, with an obverse king and a Christian cross on the reverse. The kings confirmed their position of power and soon established Episcopal sees in these towns.

Around the same time that new towns were established, older ones, including town-like communities (proto-towns), specialising in crafts and trade in prestigious goods, were abandoned. The new towns were often founded close to the older urban centres. Birka (Old Sigtuna)/Sigtuna, Uppåkra/Lund, Hedeby/Schleswig (Germany), and Kaupang/Tönsberg (Norway) are known examples of such pairs or counter-pairs.

The establishment of Christian kingdoms was a process which also covered a large part of northern Europe, for example in Rus, Poland and Hungary. At this time, towns were also founded in Rus in close association to earlier commercial and craft centres. Examples are Rurikovo Gorodishche/Novgorod, Gnezdovo/Smolensk and Shestovitsy/Chernigov.

Kiev, further south, diverged from this pattern, since the town existed in the same place both before and after the change in religions. The power take-over by Vladimir in 980 can, however, still be seen as the start of a new era. When he Christianised Rus in AD 988, the faith adopted was from the Greek Orthodox Church. Perhaps aunt Olga's (Helga/Helena) baptism in Constantinople AD 955 guided the grandson in his choice. Whatever, this choice was to have major consequences for the development of both Kiev and Rus. The religious shift resulted in decisive changes in society on several levels, both for the Scandinavian countries and Rus: in short it meant the entire northern periphery becoming part of Europe. The schism between the East and West Churches lay still some time ahead (1054).

Royal Sigtuna

Sigtuna was founded in the 970s. Unlike Kiev, no written sources exist to tell of the town's earliest history. On the other hand, the archaeological material is ample and wide-ranging. Not least excavations in the past two decades have led to a decisive change in the way Sigtuna's rise and function is looked upon. The earliest town plan can now be both dated and reconstructed. The archaeological material shows that the town was planned and then constructed in one fell swoop. One reasonable interpretation is that king Erik Segersäll stood behind this.

The original town plan was very simple. One hundred and forty oblong 20–30 metre long parcels of land were laid out alongside, and on both sides of, a street, slightly away from but parallel to the shore. In the centre of the town was a large site understood as being the royal estate. Even though written sources are lacking, it is a reasonable assumption that Ingegerd (Irina/Anna), daughter of Olof Skötkonung, spent time in her youth at this royal estate.

Sigtuna was a fully Christian town from the start. Even its oldest burial sites lack heathen graves. However, its earliest timber churches were not built until the mid 11th century when the archbishop of Hamburg-Bremen established a bishopric. Prior to this, the Christian cult was exercised in hall buildings at the bottom of each parcel of land. It was not until the start of the 12th century that the building of six or seven Romanesque stone churches commenced.

Abundance of churches was typical for younger towns. In time, the effect of the Church on town plans became so deep that we can speak in terms of a sacred townscape. This was the case of Sigtuna, and also of Kiev.

Sigtuna town plan is clearly related to a north-west European tradition. Both the plan and formation of the urban homesteads have direct, archaeologically confirmed, equivalents in Trondheim and Oslo/Gamlebyn. Cities such as Dublin and Anglo-Scandinavian York had town plans in their Viking periods similar to those of the Scandinavian towns. The eighth century North Sea towns of Ribe and Dorestad already existed as forerunners.

"Behold the city in splendour!"

Tenth century Kiev was still a town of wooden buildings, settlements had existed on the site a long time. It was divided into two parts. One a fortified hill town Starokyivska (Old Kiev), where the prince and his entourage lived, the other, Podol, lower down by the shores of the Dnieper for traders, craftsmen and fishermen. The fortified hill was bounded by steep slopes up to 100 metres long on three sides, and an earthwork on the fourth. To the south of the town, there was a heathen temple, with a large burial ground. Podol was of simple timber construction, but it also possessed a Christian timber church.

It was during the rule of prince Vladimir

Amforaskärva med rurikidernas vapenmärke från Sigtuna.

Amphora fragment from Sigtuna with crest of the Riurikovichi.

Photo: Gabriel Hildebrand/RAÄ

I sanning ett sakralt stadsrum. Sigtuna var vid samma tid en slående kontrast. Visserligen hördes säkert ett och annat gudsord i stadsgårdarnas hallbyggnader, men så mycket av skinande glans fanns där inte. Man kan tänka sig att Ingegerd fann sig väl tillrätta i Kiev. Det skulle dröja minst femtio år innan Sigtunas stadsrum också kunde göra skäl för epitetet sakralt.

Kulturkontakter

De dynastiska förbindelserna och politiska kontakterna mellan Skandinavien och Rus är väl omvittnade. Många runstenar berättar också om färder i österled till både Gårdarike (äldre benämning för det Fornryska riket, Rus och Kievriket) och Miklagård (Konstantinopel). Att förvärva guld och annan rikedom, genom handel eller genom tjänstgöring i kievfurstens livvakt eller kejsarens väringagarde (som bestod av skandinaver), var de viktigaste drivkrafterna för många unga män som sökte lyckan österut.

I de isländska sagorna och skaldedikterna omtalas Sigtuna i samband med färder till Gårdarike. Det är därför troligt att en stor del av färderna österut från Mellansverige utgick från Sigtuna och att det var hit som de flesta båtarna återvände. Därför är det inte så konstigt att Sigtuna är den enskilda plats i Skandinavien där det påträffats flest fynd från Rus och Bysans daterade till 1000- och 1100-talet. Till de intressantaste fynden hör ett stort antal (volhyniska) sländtrissor. De är tillverkade av en rödaktig skiffer från ett stenbrott ett tiotal mil nordväst om Kiev. I övrigt finns dessa bara i enstaka exemplar i Skandinavien. En möjlig tolkning är att de är uttryck för en högst påtaglig närvaro av slaviska kvinnor i Sigtuna. Om riktigt långväga besök vittnar ett bysantinskt blysigill från 1000-talets mitt. På sigillet finns en inskrift på grekiska "Herre skydda din tjänare Kosmas". Därmed känner vi också namnet på kejsarens sändebud.

En intressant fråga är om dessa intensiva kontakter också påverkade utformningen av stadsplan, stadsgårdar och kyrkor i Sigtuna eller vice versa.

Eventuellt kan Vladimir som landsflyktig på 970-talet ha besökt det nygrundade Sigtuna i syfte att söka stöd från Erik Segersäll för att få med sig trupper för att erövra furstekronan från sin bror Yaropolk i Kiev.

Det eventuella besöket i Sigtuna gjorde knappast några djupare intryck på Vladimir. Arkeologiska utgrävningar av vanliga stadsgårdar i Sigtuna och Kiev har varje fall visat att det inte existerar några klara likheter.

Varje gård i Sigtuna bestod på 1000-talet av en rad med ca 4 hus längs ena sidan av den långsmala tomten. Varje hus hade en speciell funktion. I Kiev liksom i Novgorod är tomterna däremot vanligtvis kvadratiska eller rektangulära med bebyggelsen samlad runt en gårdsplan.

Det finns dock ett område där en påverkan kan skönjas, men i andra riktningen. Runt år 1000 började man i Mellansverige tillämpa ett månghussystem med skilda hus för skilda funktioner. I denna förändring ingick det knuttimrade huset som en nyhet.

Traditionen att bygga långhus under vars tak gårdens funktioner hade varit samlade övergavs. Det verkar ha skett ungefär samtidigt både på landsbygden och i staden, men troligtvis var staden den innovativa miljön.

I Sigtunas äldsta bebyggelsefas har vi inte kunnat dokumentera några knuttimrade huslämningar, utan alla hus har lerklinade flätverksväggar. Däremot dyker timmerhusen upp i nästa fas, vilket gör att vi kan tidfästa förändringen till ca 990 eller något tidigare. På slaviskt område har man däremot använt tekniken att bygga timmerhus långt tidigare, vilket gör tanken om en östlig influens fullt rimlig. Arkitektoniska influenser från Rus har också diskuterats när det gäller S:t Olofs och S:t Nicolaus´ kyrkor i Sigtuna.

Städernas fall

1240 föll Kiev för Gyllene Horden, mongolernas styrkor, som förstörde staden i grunden. Den stad som under en mer än tvåhundra år var en av Europas största och viktigaste städer. En stad där stadsbyggnadskonst och kyrkoarkitektur firade stora triumfer. Därmed föll också det väldiga Rus (Kievriket) – som hade bestått sedan ca 800.

Ungefär samma blomstringsperiod hade även Sigtuna, men där var det nya maktpolitiska förutsättningar och Stockholms uppgång som starkt reducerade stadens betydelse. Idag har både Sigtuna och Kiev återuppstått och nu som förr är de storleksmässigt som David och Goliat.

LÄSTIPS / FURTHER READNING

- Tesch, Sten, och Vincent, Jacques, *Vyer från medeltidens Sigtuna*, i Sigtuna museers skriftserie nr 10, Sigtuna 2003.
- Tesch, Sten, *Det sakrala stadsrummet: den medeltida topografin i Sigtuna*, i Meta 2000:1, Lund.
- Sten, Tesch, *Från hall till kyrka*, i Populär arkeologi, 2001:2, Lärbro.

Sten Tesch är chef för Sigtuna museum och fil.dr. i arkeologi med specialicering på medeltida urbanisering och stadsplanering.

Sten Tesch is head of Sigtuna museum and Ph.D. in archaeology, with specialisation in medieval urbanisation and town planning.

(980–1015) that large-scale building of both palace and church got underway within the framework of a new fortification – the City of Vladimir. Architects and artists from Greece were called upon. It is quite possible that these were also present in planning the design of the entire town plan. The first church (Tithe Church) was rapidly completed. The building of churches symbolised the arrival of a new religion. It delayed another 100 years until the first stone church was built in Sigtuna.

The true golden age of Rus began during the rule of the princely couple Yaroslav and Ingegerd (1019–1054). Yaroslav had a new and much larger fortified area of the town built – the City of Yaroslav – next to Vladimir's. This was surrounded by a 3.5 km long, 14 m high and 25 m wide earthwork. Entry was by three gates, the finest entitled the Golden Gate. Building of the defensive system, 1037–1041, must have occupied 1,000 men a day. Victory over the Pechenegs (1036), and establishment of the Patriarchate (1039) were marked by building of the magnificent Sofia Cathedral. A further fortified town section was built next to Yaroslav's during the rule of his sons Izyaslav and Svyatopolk, but this was much smaller.

Podol in the valley expanded greatly and had powerful fortification built round it. From the 12th century, several stone churches were built round the market place. Traders and craftsmen lived in timber houses.

At the end of the 11th century, Kiev was perhaps Europe's largest city with 400 churches and eight squares. Archaeological calculations put its area at around 1,200 acres, with 8,000 properties/homesteads. Given an average per household of six persons, the population was 50,000 people. The then equivalent for Sigtuna would have been 840.

The beauty of Kiev was praised in a sermon by Hilarion (1049) court priest to prince Yaroslav:

"Behold the city in splendour! See the blossoming churches! See Christianity as it prospers! Witness the city glimmering with holy icons, witness the fragrance of incense, the echo of praise and song to the Lord!"

Indeed a sacred townscape. At this time, Sigtuna was in marked contrast. Of course, the occasional word of God could no doubt be heard from the hall buildings of the homesteads, but there was not much splendour to talk of. It is imaginable that Ingegerd (Irina/Anna) settled well into Kiev. It would be at least 50 more years before Sigtuna could have reason to be talked of in terms of a sacred townscape.

Cultural contacts

The dynastic ties and political contacts between Scandinavia and Rus are well testified. Indeed, many runestones tell of journeys eastwards to both Gårdarike (ancient Russia) and Miklagård (Constantinople). The most persuasive reasons for seeking fortune eastwards were based on the acquirement of gold and other riches either through trade or through service in the Kievan prince's bodyguard or that of the East Rome Emperor.

The old sagas and poetry of Iceland mention Sigtuna in connection with journeys to Gårdarike. It is thus likely that a large part of the journeys eastwards from mid-Sweden departed from Sigtuna, and it was here that most boats returned. Hence, it is not strange that Sigtuna is the one particular site in Scandinavia where most finds from 11th and 12th century Rus and Byzantium have been excavated. Among the most interesting of these is a large number of Volhynian whorls. They are made from a reddish slate from a quarry 100 km or so north-west of Kiev. Only sporadic examples of these otherwise exist in Scandinavia. One possible interpretation is that they express the very real presence of Slavic women in Sigtuna. A mid-11th century Byzantine lead seal bears witness to visits from far distant. The seal contains the inscription in Greek: "Lord preserve your servant Kosmas". And through this we learn the name of the Emperor's messenger.

A question of interest is whether or not these frequent contacts also influenced the formation of the town plan, urban homesteads and churches in Sigtuna, or vice-versa.

It is possible that Vladimir, during his period of exile in the 970s visited newly founded Sigtuna where he sought the help of Erik Segersäll, looking for troops to win the princely crown from his brother Yaropolk in Kiev.

Any such visit to Sigtuna by Vladimir would hardly have made an impression on him. It is a fact that archaeological excavations in ordinary urban homesteads in Sigtuna and Kiev show no clear likeness.

In the 11th century, each homestead in Sigtuna consisted of approximately four buildings on one side of the long and narrow parcels of land. Each building had a special function. Instead, the plots in Kiev, as in Novgorod, are normally square or rectangular, with buildings gathered round a courtyard.

There is however one area where influence can be discerned, but in the other direction. Around AD 1000, the people of mid-Sweden began using the system of house and outhouses, with separate buildings for separate functions. After this change, the new dovetailed timber building arrived.

The tradition of building longhouses with all the functions of a farm under one roof was abandoned. This appears to have occurred more or less simultaneously in rural and urban areas, but it is most likely that urban areas provided the most innovative environment.

No remains from dovetailed timber buildings have been documented from Sigtuna's earliest building phase. All the houses from this period have clay-daubed wickerworked walls. The timber houses turn up in the next phase, however. This means the date of change can be determined to c. AD 990 or somewhat earlier. On the other hand, in Slavic areas the technique adopted to build timber properties was in use much earlier. Architectural influences from Rus have also been discussed with regard to the Sigtuna churches of St Olof and St Nicolaus.

The fall of Sigtuna and Kiev

In 1240 Kiev fell to the Golden Horde of the Mongols who completely destroyed the city. It had been one of the largest and most important cities in Europe for over 200 years. A city where the arts of town architecture and church building enjoyed great triumphs. And with this fell also the vast Rus (Kievan Rus), which had existed since the start of the 9th century.

Sigtuna enjoyed a similar period of prosperity, but here it was new circumstances in power-politics and the rise of Stockholm which heavily reduced its importance. In modern times, both Sigtuna and Kiev have once again emerged, and again the sizes are those comparable to David and Goliath.